

MOSKOVA ANTLAŞMASI'NDAN SONRA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE
YAŞANAN SORUNLAR VE MUSTAFA KEMAL PAŞA-M. FRUNZE
GÖRÜŞMELERİ

Doç.Dr. Yavuz ASLAN*

GİRİŞ

Türkiye'nin emperyalist devletler tarafından işgali ile Anadolu'da başlayan bağımsızlık mücadelesi sürecinde, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onların yardım ve desteğini almak hep ön planda olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrası gelişmeler, Rusya'da oluşan ve Emperyalist Batılı Devletlere karşı tehditkâr bir güç olarak ortaya çıkan Rusya'daki yeni hakimiyeti, Anadolu da Milli Bağımsızlık Hareketi başlatan liderlerin önüne alternatifsiz olarak çıkarmış ve Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurulması için çaba gösterilmiştir. Ancak çeşitli vasıta ve kişiler tarafından şekillendirilen ilk ilişkiler, yeni ümitlerle birlikte, bir takım sıkıntılarının da meydana çıkmasına sebep olmuştur. Başlangıcından itibaren Türk-Sovyet ilişkileri her iki taraf açısından da sancılı ve sıkıntılı bir dönemi kapsamaktadır. Özellikle Sovyet Rusya Hükümeti'nin Anadolu'daki harekete karşı uyguladığı çelişkilerle dolu siyaset; bir taraftan yakınlaşmayı, diğer taraftan ise güvensizlik ve şüpheyi birlikte ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki Sovyet Rusya Hükümeti'nin Emperyalist Batılı Devletlere karşı tahripkar propagandaları, Anadolu'daki milli bağımsızlık hareketine her türlü yardımı vaat etmesi ve bu amaçla ilişkiler kurulması olumlu yönde etkiler bırakırken, Sovyet Rusya'nın çeşitli vasıtalarla Anadolu'da gizli faaliyetler içerisine girmesi, Ermeniler lehine bazı istekleri ve 1920 Eylül ayında, Bakü'da, Doğu Halkları Kurultayı toplayıp, Doğuda milli kurtuluş mücadelesi başlatan halkların temsilcilerine İngiltere ve diğer emperyalistlere karşı ayaklanma çağrısı yapmasına rağmen¹, aynı zamanda İngiltere ile ticaret antlaşması imzalamak için görüşmelerde bulunması, ister istemez kuşku, endişeli ve sıkıntılı bir ilişkinin oluşmasına sebep olmuştur.

TBMM Hükümeti, kurulduğu günden itibaren Sovyet Rusya ile iyi ilişkilere girmek ve onunla anlaşmalar yaparak, Batıya karşı verdiği mücadelede onun desteğini almak için büyük gayret sarf etmiştir. Hatta, 2 Mayıs 1920'de, Hükümet üyelerinin ne şekilde

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Doğu Halklarının Birinci Kurultayı sonunda Doğu Halklarına yayınladığı bildiri, tamamen İngiltere ve diğer Batılı Emperyalist Devletler hedef alınmıştır. Bu bildiri için bakınız. *Şark İli*, Bakü, 1920, s.11-16; *Kommunističeskii International*, No.5, Moskova, 1920, s.3141-3150; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Süphî*, Ankara, 1997, s.185-191.

seçileceğini belirten kanunun kabul edilmesi² ile 3-4 Mayıs'ta yapılan seçimle oluşan ilk TBMM Hükümeti³, 5 Mayıs'ta yaptığı ilk toplantıda; birinci gündem maddesi olarak Sovyet Rusya ile ilişkileri ele almış ve Rusya'ya bir heyet gönderilmesi kararını vermiştir⁴. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında, Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr. İbrahim Tali (Öngören)⁵, Osman ve Seyfi Beylerden oluşan bir heyet teşkil edilerek, 11 Mayıs'ta yola çıkarılmıştır⁶. 19 Temmuz 1920'de, Moskova'ya varan bu Heyet, burada Sovyet Rusya Heyeti ile dostluk anlaşması imzalamak için görüşmelerde bulunmuş, ancak Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in Ermeniler için Türkiye'den toprak talep etmesi sebebiyle dostluk anlaşması imzalanamamıştır⁷. Buna rağmen para ve silah yardımı konusunda bir uzlaşma sağlanmıştı⁸.

Sovyet Rusya'nın bu tavrı, TBMM Hükümeti'ni izlediği siyasette daha dikkatli davranmaya sevk ederken, Rusya'daki idareye karşı şüphe ve güvensizlik duygularının ön plana çıkmasına da sebep oldu. Ayrıca bu dönemde İstanbul'da ve Anadolu'da Sovyet Rusya'nın Türkiye Komünist Teşkilatı ve diğer vasıtalarla gizli faaliyetlere yönelmesi, yerel sosyalist ve komünist grupları desteklemesi TBMM Hükümeti'ndeki endişe ve kuşkuları artırmıştır. Nitekim TBMM Hükümeti 1921 başlarında hem içerdeki sosyalist ve komünist faaliyetlere ve hem de dışardan yurt içine sokulmaya çalışılan Bolşevik faaliyetlere karşı sert tedbirler almak zorunda kalmıştı⁹.

Buna karşın Türkiye'de meydana gelen bazı gelişmeler de Sovyet Rusya'yı kuşkulandırmıştı. Şöyle ki I. İnönü Savaşından sonra TBMM Hükümeti'nin "Londra Konferansı"na davet olunması, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetle bu konferansa katılması, daha sonra Bekir Sami Bey'in Batılı Devletlerin başkentlerinde ikili anlaşmalar imzalaması Sovyet Rusya Hükümeti'ni tedirgin etmiş ve bu gelişmeleri endişe ile karşılamıştı¹⁰. Halbuki Sovyet Rusya da bu dönemde İngiltere ile ticaret anlaşması imzalamak için görüşmelerde bulunmaktaydı. Yani her iki tarafta aynı anda Batı ile görüşmelerde bulunurken, bu gelişmeleri birbirlerinin aleyhine yorumluyorlardı. Fakat bu durum her iki tarafa da birbirlerini karşı kendini savunmada malzeme oluşturmuyordu. Şöyle ki Sovyet Rusya, Türkiye'nin Londra Konferansı'na katılması ve Batılı Devletlerle yaptığı görüşmeleri gündeme getirdiğinde, Türk tarafı Sovyet Rusya'nın

² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre I, C.1, Ankara, 1959, s.185-186; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası*, C.1, Ankara, 1925, Kanun No:3, s.4; *Düstur*, 3. Tertip, C.1, Kanun No:3, s.6.

³ *TBMM ZC*, D. I, C.1, s.197-198.

⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Mayıs 1336 (1920); Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s.140-141.

⁵ Dr. İbrahim Tali bu heyete Erzurum'da katılmıştır. (Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.726-727.)

⁶ Ali Fırat Çebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1952, s.77.

⁷ Çebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.122-123.

⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s.161-178.

⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Aslan, *T K T'nin Kuruluşu ve Mustafa Suphi*.

¹⁰ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara, 1986, s.49.

İngiltere ile ticaret antlaşması yapmak için yaptığı görüşmeleri gündeme getirebiliyordu. Her iki taraf da bu görüşmelerinin masumiyetini ve birbirlerine karşı dostluğu zedeleyebilecek bir yönünün olmadığını savunmak zorunda kalıyorlardı. Nitekim ne TBMM Hükümeti'nin Baulı Devletlerle görüşmelerde bulunması ve ne de Sovyet Rusya'nın İngiltere ile diplomatik ilişkilerde bulunması ve sonuçta ticaret antlaşması imzalaması, 16 Mart 1921'de, Moskova'da her iki taraf arasında dostluk antlaşmasının imzalanmasına engel olmamıştır¹¹. Ancak bu antlaşma ile bütün sorunlar çözülmediği gibi oluşturulan belgeli dostluk aradaki kuşku, endişe, güvensizliği de ortadan kaldırmamış ve bundan sonra da yeni sorunların ortaya çıkmasını, ilişkilerde yeni buhranların yaşanmasını engelleyememiştir.

Bu çalışmanın birinci kısmında; Moskova Antlaşmasından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğe yol açan sorunlara genel bir bakış yapılarak, ikinci kısımda; bu sorunların çözümü yolunda en önemli girişim olan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Olağanüstü Yetkili Elçisi M. Frunze'nin Ankara'ya gelişi ve burada Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler ele alınacaktır.

A- MOSKOVA ANTLAŞMASI SONRASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR

1. TBMM Hükümeti ile Fransa Arasında İmzalanan Ankara İtilafnamesi ve Sovyet Rusya Hükümeti'nde Oluşan Kuşkular

1920 Sonbaharından itibaren, Fransa'nın Türkiye politikasında önemli değişiklikler görülmektedir. Özellikle Fransa, İngiltere'nin yaklaşımından kesin hatlarla ayrılan bir siyasete yönelir. Yunanistan'ın İngiltere'nin uydusu ve yakın şarktaki jandarması gibi kullanılmasından hoşlanmayan Fransa, eski Osmanlı topraklarındaki önemli ekonomik çıkarlarını kurtarmanın peşindedir. Aynı zamanda Rusya'daki çıkarlarını da yitirmesini bir türlü hazmedemediği için Türkiye aracılığı ile yeni bir Kafkas setti meydana getirmek istemektedir¹². Suriye ve Mısır'daki çıkarlarının Doğuda yapılacak barışa bağlı olduğunu kavrayan Fransa, Ankara ile uzlaşmanın yollarını aramaya başlayacak ve bu amaçla Fransa Başbakanı Briand tarafından Franklin Boullian, Ankara'ya gönderilecektir. 9 Haziran 1921'de, Ankara'ya varan Franklin Boullian ile 13 Haziran tarihinde görüşmeler başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli üzerinde ısrarla durduğu görüşmelerde, F. Boullian'ın Sevr'in göz ardı edilmemesi ve Londra'da Bekir Sami Bey heyetinin yaptığı

¹¹ Moskova Antlaşması için bkz. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, III, Moskova, 1959, s.597-605; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I, Ankara, 1989, s.32-38; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, s. 37-58; Tengüşek, *Vatan Hizmetinde*, s.277-287.

¹² Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadeleye")*, İstanbul, 1979, s.196.

anlaşmalar çerçevesinde olaya bakması yüzünden, bu ilk görüşmelerden sonuç alınamamıştır¹³.

Bu görüşmelerden aslında Rusya'nın şüphelenmesi, özellikle Fransa'nın yaklaşımı açısından, yersiz değildir. Nitekim bu görüşmeler esnasında Franklin Boullian, Türk Heyeti'ne eski Kafkas Cumhuriyetlerindeki hükümetlerin yeniden iş başına getirilmesi için destek verilmesi teklifinde bulunduğu, ancak bu teklifin kesin bir şekilde reddedildiğini Yusuf Kemal Bey, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki yetkili temsilcisi İbrahim Abilov ile yaptığı görüşmede açıkça ifade etmiştir¹⁴.

TBMM Hükümeti temsilcileri ile Franklin Boullian Heyeti arasındaki ikinci görüşmeler 24 Eylül 1921'de başlamış ve özellikle sınırlar konusunda yapılan uzun görüşmelerden sonra, 20 Ekim 1921'de Yusuf Kemal Bey ile Franklin Boullian tarafından Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır¹⁵. Sovyetlerle yapılan anlaşmadan sonra Avrupa'ya da Fransa yolu ile bir pencere açmaya şiddetle ihtiyaç duyulması dolayısıyla bu anlaşmayı imzalamak zorunda kalan TBMM Hükümeti¹⁶, Fransızlarla görüşmelerin başladığı günden itibaren, yapılan işlerden Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi S. P. Natseranus'u¹⁷ günü gününe haberdar etmekle kalmamış, bütün "procès verballerın" birer suretini kendisine göndermiş ve anlaşmaya ait olup ta yayınlanmamış olan mektupların asılları Rus Büyükelçisine okutturulmuştur¹⁸.

Ankara'daki Sovyet Elçisi Natseranus, Fransızlarla yapılan görüşmelerle ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa ile de görüşerek, Fransızların anlaşmak için Ruslarla ilişkilerin kesilmesini ve Kafkaslarda yeniden eski hükümetlerin iş başına getirilmesini şart koştuklarından kuşkulandığını belirtmiş, Mustafa Kemal Paşa ise böyle bir şeyin önerilmediği ve önerilse bile kabul edilmeyeceği konusunda güvence vermiştir¹⁹. Yine Ali Fuat Paşa, 16-17 Ekim 1921'de, Stalin'le yaptığı görüşmede, Stalin'in Türk-Fransız anlaşmasının gerçek manasının ne olduğu sorusunu kendisine yönelttiğini, kendisinin Stalin'e "Türk-Fransız anlaşmasının hakiki manası, müşterek cephemiz de ve davamızda iki kuvvetli düşmandan birisini diğerinden ayırmaktan başka bir şeyle tefsir olunamaz" cevabını verdiğini belirtmektedir²⁰.

¹³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, Ankara, 1994, s.134-135; Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamyonu 1919-1922*, Ankara, 1988, s.207-218.

¹⁴ *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi (Azerb. Cum. MDEYTA)*, Fond:28, Opis.1, Delo:68, L.17-18.

¹⁵ Yavuz, *Türk Fransız İlişkileri*, s.145.

¹⁶ Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s.238.

¹⁷ S. P. Natsarenus, 3 Mayıs 1921'de Sovyet Rusya Hükümeti'nin Ankara'da yetkili temsilcisi olarak tayin edilmiştir. (G. V. Çiçerin, *Stati i Reşi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961, s.197.) Natseranus 19 Haziranda Ankara'ya gelmiştir. (Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.336.)

¹⁸ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.344.

¹⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, II, Ankara, 1985, s.356.

²⁰ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.347-348.

TBMM Hükümeti, Fransızlarla yapılan görüşme ve antlaşma konusunda Sovyet liderleri ve temsilcilerine bu kadar açık davranması ve bunun Sovyetlerle olan ilişkileri etkilemeyeceğini belirtmesine rağmen başta Çiçerin olmak üzere Sovyet Rusya Hükümeti'nde Türkiye'ye karşı oluşan kuşku ve gerginlik giderememiştir. Halbuki TBMM Hükümeti'nin tavrı bu konuda o kadar kesindir ki ikinci görüşmeler esnasında Fransız Heyeti Sovyetlerle ilişkiler ve Kafkasya'daki eski hükümetlerin yeniden başa getirilmesine destek verilmesi konularını gündeme dahi getirmeye cesaret edememiştir²¹.

Bütün bunlara rağmen Türk-Fransız antlaşmasının Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imzalanması ile Türk-Sovyet ilişkilerinde bir gerginlik ortaya çıkar. Sovyet Hükümeti'nin Fransızlarla yapılan anlaşmanın gizli yönleri bulunduğu kuşku ve gerginlik bulunduğu anlaşılmaktadır ki, bunun oluşmasında İngilizlerin yaptığı propagandaların büyük tesiri olduğu pek çok kaynakta ifade edilmektedir²². Nitekim Türk-Fransız antlaşmasının ayrıca 10 gizli ek içerdiği konusundaki söylentilerin Avrupa basınında dolaşması, Çiçerin'in Ali Fuat Paşa'ya bir nota vermesine sebep olur. Ali Fuat Paşa, bu notaya verdiği cevapta bu konularla ilgili bilgisinin olmadığını yazmaktadır.²³

TBMM Hükümeti'nin verdiği bütün güvencelere karşın, başta Çiçerin olmak üzere, Sovyet çevrelerinde Türkiye'ye yönelik kuşku ve gerginlik devam edecek ve ilişkilerde soğuk bir devreye girilecektir. İkinci kısımda üzerinde durulacağı gibi bu sorun; Aralık 1921'de Ankara'ya gelen M. Frunze'nin burada yaptığı görüşmelerde en önemli gündem maddesini oluşturacaktır.

2. Türk-Sovyet İlişkilerinde “Enver Paşa” Sorunu

Bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük bir sorun olan Enver Paşa, 1920 yazında, Moskova'ya gelmiş ve Sovyet liderlerle ilişki kurmuştu. Sovyet liderler Doğu'ya yönelik politikalarında Enver Paşa'dan istifade etmek emelindeydiler. Bunun için Bakü'da toplanacak Doğu Halklarının Birinci Kurultayı'na²⁴ Enver Paşa'nın da katılmasını uygun görmüşlerdi. Böylece Doğu Halklarına, yani Müslüman-Türk Halklara Enver Paşa'nın da kendileriyle birlikte çalıştığını göstererek, onların güven ve desteklerini kazanmayı amaçlıyorlar ve Enver Paşa'nın Doğu'daki nüfuzundan yararlanmak istiyorlardı²⁵. İşte bu

²¹ *Azerb.Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, L.21.

²² Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.1098; *Azerb.Cum.MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, L.; A. M. Şamsutdinov, “Ukrainsko-Turetskiy Dogovor 2 Yanvary 1922”, *Uçenye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, Tom.XVII, A. N. SSSR, Moskova, 1959, s.176-177; A. N. Heyfets, “Rol Missü M.V. Frunze v Ukreplenü Drujestvennih Sovyetsko-Turetskih Omoşeniy”, *Voprosı İstorii*, Sayı:5, Moskova, 1962, s.93.

²³ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.341.

²⁴ 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında yapılan Doğu Halkları'nın Birinci Kurultayı hakkında geniş bilgi için bkz. Aslan, *T K F'nin Kuruluşu ve Mustafa Şaibî*, s.130-203.

²⁵ Doğu Halklarının Birinci Kurultayı'na Türkiye'den Bakü'ye giderek katılan Hafız Mehmet Bey, bu kurultay sonrası verdiği raporda şöyle demektedir:

amaçla III.Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri, Enver Paşa'yı da yanlarına alarak 26 Ağustos'ta, Moskova'dan hareket ederek Bakû'ya gelmiş²⁶ ve Enver Paşa 1 Eylül'de başlayan Kurultaya; Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp inkılâpçılarını temsilen katılmıştı²⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa ve arkadaşlarının Moskova'ya geldikleri haberini aldığı anda, bu durumdan oldukça endişelenmişti. Nitekim hemen harekete geçerek Enver Paşa ve arkadaşlarının TBMM Hükümeti adına iş görmeye yetkili olmadıklarını bildirmiş ve Türkiye adına hareket etmelerini istemişti²⁸. Ancak bir süre sonra Sovyet liderlerin Enver Paşa'ya önem verdiği yolunda istihbarat raporları alması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'ya karşı tavır almaktansa ondan yararlanmanın daha uygun olacağına karar vererek bu yönde Enver Paşa'dan istifade etmek ve onu kontrol altında tutmak için gayret göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan Enver Paşa'nın Rusya'da yaptığı çalışmaları yönlendirerek kendi siyasetleri ekseninde hareket ettirmeye çaba gösterirken, diğer taraftan Sovyet Liderleri tarafından Hindistan vs. gibi uzak yerlerde kullanılmasını uygun görmekte idi. Yani Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile ilgili olarak Enver Paşa'nın Sovyet Rusya tarafından elde tutulduğu endişesini taşımakta, bu nedenle onu Türkiye'den uzak tutmaya çalışmaktaydı. Enver Paşa'nın Rusya'da bulunmasından rahatsızlık duyan bir diğer kişi Türkiye Komünist Teşkilatı Başkanı Mustafa Suphi, RKPM Komitesi'ne yazdığı bir raporda²⁹; "Enver Paşa ve arkadaşlarının Hindistan sınırları içerisinde görevlendirilmelerinin Türkiye'deki millî hareketin başı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından da memnuniyetle karşılanacağına emin olduğumu" vurgulamaktadır.

Ancak Bolşevik liderler Enver Paşa'dan Hindistan gibi uzak yerlerde değil, özellikle Türkiye ile ilgili olarak yararlanmak amacıyla idiler. 1921 yılı içerisinde gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır; Sovyetler, Sakarya zaferine kadar, Türk ordusunun Yunanlılara karşı başarısızlığa uğramasından ve Ankara'nın Batılı Emperyalist devletlerle uzlaşmasından çekinerek, Enver Paşa'yı Türkiye'ye sokarak Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmeyi düşünmekte idiler³⁰.

Nitekim 28 Temmuz 1921 günü, Türk ordusunun Sakarya Nehri'ne geri çekilmesinin üçüncü gününde, Çiçerin Moskova'da, Enver Paşa'yı kabul etmiştir³¹. Çiçerin, bu görüşmede; Mustafa Kemal Paşa'nın savaş alanındaki bir bozgun sonrasında

---

"Bolşevikler idare-i mevcudiyetleri için Alem-i İslâma ve bilhassa taht-ı tabiiyetindeki Türklere istinad etmek ve bunun için de Enver'i istihdam eylemek zaruretini hissetmekte..." (ATASE, A.1/4282, K1.558, D.118/36, F.26-12).

²⁶ *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Siyasi Partiyalar ve İştimai Hareketler Arşivi* (Azerb. Cum. SPİHA), F.7, Op.1, D.31, L.153; ATASE, A.1/4280, K1.549, D.16. A/4, F.4-1.

²⁷ Aslan, *T K I'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.166.

²⁸ ATASE, A.1/4282, K1.586, D.114/34, F.56.

²⁹ *Azerb. Cum. SPİHA*, F.1, D.98, J.11-12.

³⁰ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul, 1991, s.105.

³¹ Ali Fuat Paşa (Çebesoy) görüşme isteğinin Enver Paşa'dan geldiğini ve 28 Temmuz'da Enver Paşa'nın, Çiçerin'le gizli bir görüşme yaptığını belirtmektedir. (Çebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.295).

müttefik devletlerin güçlerine meyil etmesi ihtimaline karşı Enver Paşa'ya sınırlı geçmek için taahhütte bulunmuş olabilir³². Bu görüşmeden iki gün sonra Enver Paşa Moskova'dan Batum'a hareket etmiştir. Yanında Doktor Nazım, Doktor Yüzbaşı Faik ve Hikmet Bey bulunmakta idi. Bu arada Halil Paşa da Tuapse'den Batum'a gelmiş ve Türkiye'deki gelişmeleri izlemeye başlamıştı. Diğer taraftan Enver Paşa, Bakü'de iken yanında bulunan bazı İttihatçıları da Trabzon'a göndererek kendisi lehinde bir ortam oluşturmak çabasına girmişti³³. Hiç şüphesiz ki Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın başarısızlığını anladığı anda Anadolu'ya geçecekti. Fakat 13 Eylül'de, Türk Ordusunun zaferi ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara karşı aldığı tedbirler Enver Paşa ve arkadaşlarının yaptığı çalışma ve planları sonuçsuz bırakmıştır. Ancak yaşanan bu gelişmeler TBMM Hükümeti'nde Sovyet Rusya'ya karşı olan güvensizliği ziyadesiyle artırmış ve Moskova Antlaşması sonrası Türk-Sovyet ilişkilerindeki sıkıntı ve olumsuzlukların önemli bir sebebinin teşkil etmiştir ki, Ankara'ya gelen M. Frunze Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı görüşmelerde, "Enver Paşa" konusu önemle ele alınmıştır.

3. Türk-Sovyet İlişkilerinde "Molokanlar (Malakan)" Sorunu

Bu dönemde TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya Hükümeti ilişkilerinde ortaya çıkan önemli bir sorun da "Molokanlar"dır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra Kars Bölgesi'nin Rusya'nın hakimiyetine girmesiyle, bu bölgeye göç ettirilen Molokan mezhebine bağlı Ruslar³⁴, TBMM Hükümeti'nin Doğu Cephesi'nde başlattığı ileri harekât sonucunda Kars Bölgesi yeniden anavatanına katılınca, Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük bir sorun haline gelmiştir.

Kars Bölgesi'nde yaşayan Molokanların ilişkilerde sorun oluşturmasında Sovyet-Rusya Hükümeti'nin rolü büyüktür. Molokanların hayvancılık ve ziraatta ilerlemiş bir toplum olmaları sebebiyle, ilk başta bunların Türkiye'de kalmasında yarar gören TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Hükümeti'nin çeşitli yollarla Molokan köylerinde Bolşevik propagandası yaptırması ve Bolşevikliğin bunlar arasında yayılması sonucu, bu düşüncesinden vazgeçerek, Molokanların sınır dışına çıkarılması kararını almıştır³⁵.

³² Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam, Enver Paşa (Türkiye'den Türkistan'a)*, İstanbul, 1995, s.64.

³³ Enver Paşa tarafından Türkiye'ye gönderilen bu İttihatçılar Küçük Talat ve Nail Beylerdir. Bunlara Enver Paşa tarafından bazı özel görevler verildiği muhakkaktır. Erzurum'a geldiklerinde yanlarında Enver Paşa ve Halil Paşa tarafından verilmiş, kendilerini tavsiye eder iki mektup bulunmaktadır. Bunlar Erzurum'da durmayarak hemen Trabzon'a gitmişlerdir. Özellikle Küçük Talat'ın Trabzon'da görevlendirildiği ve Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelişi öncesi Trabzon'da ortamı hazırlamak gibi bir vazifesi olduğu anlaşılmaktadır. (ATASE, A.1/4283, K1.1041, D.139/44-B, F.12-3).

³⁴ Molokanlar ve onların Kars Bölgesi'ne yerleştirilmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara, 1993, s.221-222; Orhan Türkdoğan, *Molokanların Toplumsal Yapısı*, Erzurum 1971; Orhan Türkdoğan, *Molokanların Tarihi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, Erzurum, 1990.

³⁵ Sovyet Rusya Hükümeti Türkiye Büyükelçisi olarak atanarak, 28 Aralık 1920'de Ankara'ya gitmek üzere Kars'a gelen Medivani, burada 24 gün gibi uzun bir süre kalmış ve bu esnada Molokan köylerini

16 Mart 1921'de, Dostluk Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanan Moskova görüşmelerinde küçük scrzenişler dışında hiç gündeme getirilmeyen "Molokanlar Meselesi", daha sonraki süreçte ilişkilerde büyük sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Özellikle Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Molokanların sınır dışına çıkarılmasını sağlamak amacıyla yaptığı faaliyetler, Sovyet Rusya Hükümeti'nin tepkisini çekmiş ve Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin, birincisi 18 Mayıs 1921'de ve ikincisi 21 Mayıs 1921'de olmak üzere TBMM Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya oldukça sert iki nota vermiştir³⁶. Durum bu şekilde gelişince, Molokanlar sorunu 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın 13. maddesi ve bu maddenin ne şekilde uygulanacağını belirleyen 28 Mart tarihli "Esirlerin Karşılıklı Değiştirilmesi Sözleşmesi"nin³⁷ ilgili maddeleri kapsamında ele alınarak, çözümlenmeye çalışılmıştır. 19 Haziran'da, Ankara'ya gelen Sovyet-Rusya Hükümeti Temsilcisi Natseranus ile Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Molokanlar sorununu çözmek için bir Türk-Sovyet Komisyonu oluşturulmuş ve 2 Ağustos 1921'de bu komisyon çalışmalarına başlamıştır³⁸.

Bu komisyonun çalışmaları da sorunu olumlu yönde çözmeye yetmemiş ve ortaya çıkan yeni gelişmeler³⁹ Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya, 13 Kasım 1921 ve 2 Aralık 1921 tarihlerinde, oldukça sert iki nota daha vermesine yol açmıştır⁴⁰. Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük gerginliğe yol açan bu sorun, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, ancak M.Frunze Heyeti'nin Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda olumlu yönde çözüme kavuşturulmuş ve Molokanların büyük kısmı 1922 yılı içerisinde Rusya'ya göçürülmüştür.

4. TBMM Hükümeti'nin Anadolu'da Faaliyet Gösteren Komünist ve Sosyalist Hareketlere Karşı Tutumu

Sovyet Rusya, 1918 yılından itibaren Türkiye'deki sosyalist ve komünist faaliyetleri çeşitli vasıtalarla desteklemeye çaba göstermiştir. Bu dönemde gerek İstanbul ve gerekse Anadolu'daki sosyalist ve komünist teşkilatlanma ve diğer faaliyetlerde, maddi ve manevi olarak Sovyet Rusya'nın teşvik ve himayeciliği söz konusudur. İstanbul'da mütareke sonrası ortam sosyalist ve komünist teşkilatlanmanın gözle görülür bir şekilde artmasına

sık sık ziyaret ederler, onlar arasında Bolşevik propagandası yapmıştır. (Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.869).

³⁶ *Dokümenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, Moskova, 1959, Belge No:88, 91, s.128-129, 131-132.

³⁷ *Dokümenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:21, s.32-34; Düstur, 3.Tertip, II, s.118-128; Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.357-359.

³⁸ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.336.

³⁹ Sakarya Savaşı öncesi ilan edilen seferberlik kapsamında Kâzım Karabekir Paşa'nın Molokanları askere alma girişimi, gerek dini inanışları dolayısıyla askerliğe karşı olan Molokanların ve gerekse onları kendi vatandaşı olarak gören Sovyet Rusya Hükümeti'nin tepkisine sebep olacaktır.

⁴⁰ *Dokümenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:303, 319, s.495-496, 557.

yol açarken, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki ulusal hareketin, özellikle ilk zamanlarda, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onlardan yardım alabilmek için, Anadolu’da teşkilatlanmaya ve propaganda yapmaya çalışan komünistlere müsamahalı davranması, burada bu faaliyetlerin gelişme göstermesine sebep olmuştur. Bu dönemde Rusya’dan gelen Bolşeviklere de aynı müsamahanın gösterildiği görülmektedir⁴¹.

Ancak Anadolu’da sosyalist ve komünist faaliyetlerin gelişmesi ve kontrolden çıkma tehlikesi göstermesi, TBMM Hükümeti’ni ülke içindeki komünist faaliyetlere karşı tedbir almaya sevk ederken, dışarıdan gelen Bolşevikleri de ülke dışına çıkarma ve gelecek olanları da sınırdan içeriye sokmamak gibi bazı önlemler almak zorunda bırakmıştır. 1921 yılı başında Anadolu’daki sosyalist-komünist teşkilatlar yasaklanarak, kapatılmış ve bir kısım komünistler hapsedilerek çeşitli cezalara çarpırılmıştır⁴². Bu esnada Türkiye’ye gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Fırkası Heyeti de Trabzon’dan sınır dışına çıkarılmış ve bundan sonra geleceklerin de sınırdan içeriye girmelerini önlemek için tedbirler alınmıştır⁴³.

Bütün bu gelişmeler Sovyet Rusya Hükümeti’ni rahatsız etmiş olsa da, 16 Mart 1921’de, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova’da “Dostluk ve Kardeşlik” antlaşmasının imzalanmasına engel teşkil etmemiştir. Fakat TBMM Hükümeti’nin Londra Konferansı’na katılması ile başlayan Bekir Sami Bey’in Batılı Devletlerle yaptığı ikili antlaşmalar ve akabinde Ankara’da Fransızlarla TBMM Hükümeti’nin yaptığı görüşmelerle devam eden süreç, Sovyet Rusya Hükümeti’nde TBMM Hükümeti’ne karşı kuşkuların oluşmasına yol açmıştır. Bu durumu TBMM Hükümeti’nin Batıya yakınlaşması olarak yorumlayan Sovyet Rusya, diğer sorunları olduğu gibi TBMM Hükümeti’nin yerel komünistlere, komünizm rejimine karşı yaklaşımını da ilişkilerde sorun etmeye başlamıştır.

1921 sonlarında Türkiye’ye gönderilen M. Frunze ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmelerde bu konularda öncemle ele alınacak ve bu konuda oluşmuş şüphelerin ortadan kaldırılmasına çalışılacaktır.

5. Sovyet Rusya’nın TBMM Hükümeti’ne Vaat Ettiği Yardımların Geciktirilmesi

Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya’nın maddi yardımları oldukça önemlidir. Silah, teçhizat ve nakdi para olarak yapılan bu yardımlar daha 1920 yazında başlamıştır. Bolşeviklerle ilişki kurmak için Rusya’ya gönderilen Halil Paşa, Temmuz 1920’de, Bolşeviklerden aldığı 100 bin Osmanlı lirası değerindeki külçe altını Kâzım Karabekir Paşa’ya ulaştırmıştır⁴⁴.

⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aslan, *TKF’nin Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.94-104.

⁴² Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, I, s.104.

⁴³ Aslan, *TKF’nin Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s.318-327; *ATAŞE*, A.6/3152, K1.887, D.28/31, F.21-1.

⁴⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.882.

1920 Ağustos'unda, Bekir Sami Bey başkanlığındaki TBMM Hükümeti Heyeti ile Sovyet Rusya Heyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda dostluk antlaşması imzalanamamasına karşın, para ve silah yardımı konusundaki Türk Heyeti'nin isteği kabul edilmiştir. Eylül 1920'de, Tuapse yolu ile ilk silahlar Trabzon'a gönderilmiştir⁴⁵. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey de Türkiye'ye dönerken 1 milyon altın rubleyi beraberinde getirmiştir⁴⁶.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra, para ve silah yardımını artırma kararı alan Sovyet Rusya, 10 milyon altın ruble yardım yapmayı taahhüt etmiştir⁴⁷. Bu paranın 4 milyonu Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler tarafından teslim alınarak, Türkiye'ye getirilmiştir⁴⁸. Mayıs-Haziran 1921'de, 1,4 milyon altın ruble daha Türkiye'ye teslim edildikten sonra, Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlar çıkması ve özellikle Türk-Fransız görüşmeleri yüzünden silah, teçhizat ve yukarıda da belirtilen paranın geri kalanının gönderilmesi konusunda Sovyet Rusya ağır davranmaya başlamıştır. Bu konuda Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın Çiçerin'e yakınmaları olmuştur⁴⁹. Bu sorun da Frunze Heyeti'nin Ankara'ya gelip⁵⁰, burada Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerle çözüm bulacak ve yardımların gönderilmesindeki aksaklıklar giderilmeye çalışılacaktır.

6. Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'in TBMM Hükümeti'ne Karşı Olumsuz Yaklaşımları

Moskova Antlaşması'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlar yaşanmasında Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin'in olumsuz tutumunun da etkisi büyüktür. Aslında Çiçerin daha Bekir Sami Bey başkanlığında ilk TBMM Hükümeti Heyeti Moskova'ya gittiğinde, yapılan ikili görüşmelerde bu olumsuz tavrını ortaya koymuştu. Nitekim bu ilk görüşmelerin olumlu sonuçlar vermemesinin en önemli sebebi, Çiçerin'in Ermeniler lehine Türkiye'den toprak talep etmesidir⁵¹. Bundan sonra da her fırsatta, en küçük sorunların büyük problemler haline gelmesinde Çiçerin'in rolü büyüktür. Moskova Konferansı esnasında da Çiçerin'in bu tutumunu devam ettirdiği görülmektedir. Çiçerin'in Türk tarafına karşı sert tutumu, anlaşma yapmak konusundaki isteksizliği görüşmelerin zaman zaman kesilmesine sebep olmuş, Stalin ve diğer Sovyet liderlerinin

⁴⁵ Fevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Ankara, 1981, s. 54.

⁴⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s.543

⁴⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.953.

⁴⁸ Yusuf Kemal Beyin bildirdiğine göre; Rusya Hükümeti Türkiye'nin iktisaden yükselmesi için her yıl 10 milyon ruble vermeye karar vermiştir. (Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s.224).

⁴⁹ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.333.

⁵⁰ Frunze Ankara'ya gelirken 1,1 milyon altın rubleyi de beraberinde getirerek, TBMM Hükümeti'ne teslim etmiştir. (Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.342.)

⁵¹ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.122-123; Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s.158.

araya girmesi ile ancak görüşmelerin devanı sağlanabilmiştir⁵². Yusuf Kemal Bey, Çiçerin'in Doğuya nispetle Batıya daha fazla sempati duyduğunu ve kendisine bir sohbet esnasında, Türkiye'nin Batıya karşı mücadelede başarılı olmasının mümkün olmadığını, bazı tavizler vererek onlarla anlaşmanın Türkiye'nin menfaatine olduğunu söylediğini ve hatta Çiçerin'in o sırada Moskova'da bulunan İngiltere Ticaret Acenti ile kendisini görüştürmeye teşebbüs ettiğini Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu ortamda M.Frunze'ye açıkça ifade etmiştir⁵³.

Çiçerin'in bu menfi tutumunun Moskova Antlaşması'ndan sonra da devam ettiği görülmektedir. Moskova'da bulunan TBMM Hükümeti Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Çiçerin tarafından verilen oldukça sert ve dostluk ilişkilerini zedeleyebilecek nitelikte notalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır⁵⁴. Çiçerin'in bu olumsuz yaklaşımı ister istemez TBMM Hükümeti'nde, Sovyet Rusya'ya ve özellikle Çiçerin'e karşı şüphe ve güvensizlik duygularının artmasına sebep olmuş, Türk-Sovyet dostluk ilişkilerine büyük ölçüde zarar vermiştir. Nitekim Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanov dahi Çiçerin'in Türkiye'ye karşı tavırlarını eleştirmiş ve kendisini bu konuda oldukça sert bir şekilde uyarmak ihtiyacını hissetmiştir⁵⁵.

Türk-Sovyet ilişkilerinde güvensizlik ortamının oluşması ve gerginliklerin yaşanmasında etkili olan Çiçerin'in Türkiye'ye karşı dostane olmayan bu yaklaşımları, çalışmanın ikinci kısmında ele alınacak olan Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze arasında yapılan ikinci görüşme esnasında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından gündeme getirilmiş ve bu konuda Frunze'den açıklama istenmiştir.

7. Sovyet Rusya Tarafından “Uedsson” Marka Telgraf Makinelerinin Türkiye'ye Yerleştirilmek İstenmesi

Diğerleri kadar olmasa da Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginlik yaratan bir konu da Sovyet Rusya Hükümeti'nin haberleşmedeki sorunlarını gidermek için Ankara, Trabzon ve Erzurum'da “Uedsson” marka telgraf makineleri kurmak istemesidir⁵⁶. Ancak bu istek TBMM Hariciye Vekâleti tarafından Türkiye'nin egemenliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilerek, kabul edilmemiştir. Bununla birlikte Sovyet Rusya haberleşmenin daha iyi yapılması ve bu konuda yaşanan olumsuzlukların giderilerek, aradaki dostane ilişkilerin geliştirilmesi için bunun gerekli olduğu yolunda ısrarlı girişimlerle bulunmaya devam etmiştir⁵⁷. Türk-Sovyet ilişkilerindeki bu sorun da M. Frunze-Mustafa Kemal Paşa görüşmelerinde ele alınarak, çözümlenmesi yolunda bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır.

⁵² *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, I.4; Tengirşek, Vatan Hizmetinde, s.203-204, 208-209.

⁵³ *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.689, I.4-5.

⁵⁴ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:88, 91, 303, 319, s.128-129, 131-132, 493-496, 557.

⁵⁵ *Azerb. Cum. SPHLA*, F.276, Op.5, D.1, L.107.

⁵⁶ *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, I.13.

⁵⁷ *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, I.13.

B- M. FRUNZE HEYETİ'NİN ANKARA'YA GELİŞİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA-M. FRUNZE GÖRÜŞMELERİ

1. M. Frunze Heyeti'nin Ankara'ya Gelişi

Moskova Antlaşması'ndan sonra Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında bir konferans toplanarak, dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. Ukrayna'nın önerisi üzerine TBMM Hükümeti ve Ukrayna Sovyet Hükümeti temsilcileri arasında bir konferans toplanması için görüşmeler başladı⁵⁸. Ukrayna Hükümeti konferansın Harkov'da toplanmasını teklif etti. Ancak TBMM Hükümeti'nin ricası üzerine konferansın Ankara'da toplanmasına karar verildi. Ukrayna Sovyet Hükümeti, 1921 Ağustos ayında, Türkiye'de olağanüstü yetkili bir temsilci tayin etme kararını aldı ve bu görev için bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Sovnarkom Başkan Yardımcısı Mihail Vasilyeviç Frunze'yi tayin etti⁵⁹.

Bu süreçte, daha önce üzerinde durulan sebeplerden dolayı Türk-Sovyet ilişkilerinde karşılıklı sıkıntılar yaşanmakta idi. Özellikle Fransızlarla Ankara İtilâfnamesinin imzalanması ve Molokanlar sorunu ilişkilerde gerginliği ve güvensizliği artırmıştı. Ancak ne TBMM Hükümeti ve ne de Sovyet Rusya Hükümeti ilişkilerin bozulmasını istiyorlardı. Sovyet Rusya, Türkiye'yi Batuya doğru itecek ve Kafkasya'da kendisini zora sokacak bir gelişmeden endişelenmekte idi. TBMM Hükümeti'nin ise Sovyet Rusya'nın yanında olmasına ihtiyacı vardı. Bu nedenle gerilen ilişkilerin bir an önce normale dönüştürülmesini her iki taraf da arzu etmekte idi. Türk Ordusunun Sakarya Zaferi ve Kars Konferansı'nın kararlaştırılması esnasında Türk-Sovyet ilişkilerinde yeniden bir yumuşama görüldü ve her iki tarafça da olumlu adımlar atıldı⁶⁰.

Nitekim bu sırada Sovyet Rusya Hükümeti tarafından, bir süredir gündemde olan M.Frunze'nin Ankara yolculuğu başlatıldı. Frunze'nin Türkiye'ye gelişi bir dostluk

⁵⁸ Şamsutdinov, "Ukrayna-Turetskiy Dogovor 2 Yanvarya 1922", s.174.

28 Mayıs 1921'de, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin, Moskova'da Ali Fuat Paşa'ya Ukrayna Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye ile görüşme yapma arzusunu iletmıştır. (A. N. Heyfets, "Rol Missi: M.V. Frunze v Ukreplenii Drujesvennih Sovyetko-Turetskih Otnoşeniy", *Voprosi İstorii*, Moskova, 1962, No.5, s.92).

⁵⁹ Şamsutdinov, "Ukrayna-Turetskiy Dogovor 2 Yanvarya 1922", s. 174-175.

M. V. Frunze, 1885 yılında Türkistan'ın Semireç Bölgesinde bulunan Pişpeka Şehri'nde doğdu. Bu şehir şimdi Kırgızistan'ın başkenti olup, Frunze adını almıştır. 1904'de Petersburg'da "Politiceski Institut"ta okurken Sosyal-Demokrat Parti'ye katıldı ve Bolşevik faaliyetlere iştirak etmeye başladı. 1904-1907 yılları arasında bir çok kez tutuklanan Frunze, 1917 Bolşevik İhtilâli'nde önemli roller oynadı. Bu dönemde Türkistan Cephesi de dahil olmak üzere bir çok cephede komutanlık yapan Frunze, daha sonra Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı oldu. Frunze'nin biyografisi hakkında geniş bilgi için bkz. (M. V. Frunze, *İzbrannnye Proizvedeniya*, Moskova, 1984, s.1-17).

⁶⁰ TBMM Hükümeti Rusya'da açlık çeken insanlara yardım amacı ile tahıl gönderirken (Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.411), Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin Yusuf Kemal Bey'e Sakarya Zaferini kutlayan bir mesaj gönderiyor ve Sovyet Rusya'nın dostluk duygularını ifade ediyordu. (*Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:237, s.370).

gösterisi şekline dönüştürülerek, Batı Devletlerine Türk-Sovyet dostluğu gösterilmeye çalışıldı. Bunun dışında M. Frunze'nin misyonu, ilişkilerdeki sorunları masaya yatırmak, ortamı gerginleştiren sorunlara çözüm bulmak ve Fransızlarla yapılan antlaşmadan sonra TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı siyasetinde değişiklik olup olmadığını gözlemektir. Çiçerin, Türkiye'deki Sovyet Rusya temsilcisi S. P. Natsarenus'a gönderdiği 13 Ağustos 1921 tarihli yazıda; M. Frunze'nin bu göreve atanmasında Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki bağların güçlenmesinin amaçlandığını ifade etmektedir⁶¹.

M. Frunze, 5 Kasım 1921'de Harkov'dan hareket ederek Tiflis'e geldi. Burada Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın rubleyi B. V. Legran'dan teslim alan Frunze⁶², Trabzon-Samsun yolu ile 13 Aralık'ta Ankara'ya vardı⁶³. M. Frunze Ankara'da büyük bir ilgi ve içtenlikle karşılandı. Frunze'nin Ankara'da kaldığı günler zarfında, karşılıklı dostluk mesajları verildi ve Türk-Sovyet dostluğunun pekiştirildiği iç ve dış kamuoyuna gösterilmeye çalışıldı⁶⁴. M.Frunze başkanlığındaki Ukrayna Heyeti ile Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki TBMM Hükümeti Heyeti arasında görüşmeler yapılarak, 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması imzalandı⁶⁵.

Ancak bütün bunlardan başka asıl olarak, ilişkilerde ortaya çıkan sorunları çözmek, yeniden karşılıklı güven ortamını oluşturmak ve şüpheleri ortadan kaldırmak gerekmekte idi. M. Frunze'nin asıl misyonu da zaten bu idi. Bu nedenle Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa ile M. Frunze arasında birçok görüşme yapılmış ve ilişkilerdeki sorunlar tartışılmıştır.

2. Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri

Türk-Sovyet ilişkilerinde yukarıda değinilen sorunların ortadan kaldırılması, karşılıklı oluşan şüphelerin giderilmesinde ve bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluğun pekiştirilmesinde Mustafa Kemal Paşa ile M. Frunze arasında yapılan görüşmelerin rolü büyüktür.

Frunze, Ankara'ya geldiği 13 Aralık 1921 tarihinden itibaren, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve diğer birçok kişi ile görüşmeler yapmıştır⁶⁶. Frunze Ankara'da yaptığı ilk görüşmeler ve buradaki izlenimleri ile ilgili

⁶¹ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.395

⁶² Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.342

⁶³ Şamsutdinov, "Ukrainsko-Turetskiy Dogovor, 2 Yanvar ya 1922", s.175.

⁶⁴ 20 Aralık'ta M.Frunze, Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sundu ve Mustafa Kemal Paşa emperyalizme karşı sarsılmaz Türk-Sovyet dostluğundan söz etti. (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, Ankara, 1989, s.25-27.) Aynı gün TBMM'de mebusların şiddetli alkışları arasında M. Frunze'nin mesajı okundu. (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre:I, C.XV, Ankara,1958, s.163-165.)

⁶⁵ Bu antlaşma için bkz. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, V, Moskova, 1961, Belge No:1, s.9-15.

⁶⁶ Örneğin; M. Frunze 18 Aralık 1921 tarihinde Şer'iye Vekili Hasan Fehmi, Dahiliye Vekili Ferhi Bey, Nafia Vekili Rauf Bey ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fecvi Paşa ile görüşmelerde bulunmuştur. (*Hakimiyet-i Milliye*, 18 Kanun-ı evvel 1337/Aralık 1921)

olarak, ilk kapsamlı raporunu 22 Aralık'ta, G.V. Çiçerin'e göndermiştir. Frunze bu raporunda; Türkiye'de halkın içinde bulunduğu durumun oldukça kötü olduğunu, halkın savaşlardan yorgun düştüğünü ve artık barış istediğini, ancak aynı zamanda güçlü ve etkili propagandaların sonucu olarak mücadelenin gerçeğini çok iyi kavradığını, Türkiye'de geniş halk kitlelerinin tutumunun kesinlikle Rusya'dan yana olduğunu, Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in kendisine resmi olarak Türkiye'nin politikasının Rusya'ya doğru yöneldiğini, Batılı devletler temsilcileri ile yapılmış ve yapılacak görüşmelerin Rusya ile ilişkileri zedeleyecek hiçbir unsur içermediği konusunda teminat verdiklerini, belirtmiştir. Ayrıca Frunze, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine 'Türk ordusunun durumu hakkında detaylı bilgiler sunduğunu ve düşmanları Anadolu'dan atmak için gerekli olan silah ve teçhizat listesini de ayrıntılı olarak bildirdiğini yazmakta ve Moskova Konferansı'nda verilmesi taahhüt edilen paradan geri kalan 3,5 milyon altın rublenin hemen Türkiye'ye verilerek, yardımın sürdürülmesinin çok gerekli olduğuna inandığını vurgulamıştır⁶⁷.

Frunze bundan sonra Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerdeki bütün sorunların ele alındığı kapsamlı iki görüşme yapmıştır. Birincisi 25 Aralık 1921 ve ikincisi 4 Ocak 1922'de yapılan bu görüşmelerde; sorunlar ortaya konularak, çözümlenmeye çaba harcanmıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov⁶⁸'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ve Sovyet Rusya Elçilik Görevlisi Mihailov da katılmıştır.

Türk-Sovyet ilişkileri tarihine çok büyük katkı sağlayacak olan bu görüşmelerin tutanakları çok önemli bilgileri içermektedir ve bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Türkiye'deki Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov tarafından ASSC Dışişleri Komiserliği'ne gönderilen bu görüşmelerin tutanakları, Rusça olarak kaleme alınmış ve asılları Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet'in Yeni Tarih Arşivi'nde bulunmaktadır.

a) Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Arasında 25 Aralık 1921'de Yapılan Görüşme

Ankara'da, 25 Aralık 1921'de yapılan ve İbrahim Abilov'un da hazır bulunduğu geniş kapsamlı ilk görüşmede; ilk önce M. Frunze gelişen iç ve dış siyaset üzerinde durarak, Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlar çıkmasına sebep olan konuları ortaya koymuştur. Daha sonra ise Mustafa Kemal Paşa bunlara cevap vermiştir. İbrahim Abilov

⁶⁷ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No:152, s.438-439.

⁶⁸ 1921 yılı yazında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliğine atanan İbrahim Abilov, 28 kişiden oluşan elçilik heyeti ile Ankara'ya gelmiş ve 18 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı bir törenle ASSC Büyükelçiliği açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile özel dostluk ilişkileri kuran İbrahim Abilov, 23 Şubat 1923'te İzmir'de öldüğü güne kadar, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi için var gücü ile çalışmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bakınız. Bahtiyar Refiyev, "Azerbaycan-Türkiye Diplomatik Alakaları Tarihiinden", *Mubarize*, (Bakü), 21 Haziran, 6 Temmuz 1991)

tarafından Azerbaycan SSSC Dışişleri Komiserliğine bir sureti gönderilen bu görüşmenin tutanağı aslına uygun olarak Rusça'dan tercüme edilerek aşağıda verilmiştir⁶⁹:

“ M. Frunze ve İ.Abilov Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa İle Görüşmeleri

25.12.1921

M. Frunze Yoldaş Türkiye'nin dış ve iç siyaseti ile Türkiye ve Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine bazı temel konulara temas etti. Bu konular üzerine Mustafa Kemal Paşa ayrıntılı olarak cevaplar verdi.

M.Frunze Yoldaş Tarafından Ortaya Konulan Sorunlar (Konular):

1-Fransa ve Türkiye arasında imzalanmış antlaşma dolayısıyla Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı tavırının samimiyeti konusunda ortaya çıkan kuşku ve eski samimi dostluk ilişkilerinin kurulması için bu kuşkuların ortadan kaldırılması yolları hakkında,

2-Askeri teçhizatın yanı sıra, teknik ve ekonomik alanlarda Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR)'nin Türkiye'ye gerçek yardım imkânları hakkında,

3-Komünistlerin “Doğu Sorunu”na bakışı hakkında,

4-Enver Paşa hakkında,

5-Molokanlar hakkında,

6-RSFSR ile Türkiye arasında hükümetler düzeyinde ilişkiler kurmak için Türkiye'ye “Uedsson” telgraf makinelerinin tesisi hakkında,

Birinci sorun üzerine, M.Frunze Yoldaş; Fransa-Türkiye antlaşmasında sözde Sovyet Cumhuriyetleri'nin çıkarlarına zarar verebilecek bazı gizli maddelerin olduğu hakkında Batı Avrupa ve yerel (Ankara) kaynaklı yanlış haberler yayılması nedeniyle Moskova'daki ve Kafkasya'daki yoldaşlarda Türkiye'nin bize karşı tavırının samimiyeti konusunda bazı kuşku ve güvensizliklerin ortaya çıktığını belirtti.

Son zamanlarda bu kuşkuların kendi kendiliğinden ortadan kalkmaya başlamadığını belirtmekle birlikte, buraya geldikten sonra karşılıklı ilişkilerimizin gerginleşmesine neden olan bu haberlerin yanlış olduğuna kesin olarak kanaat getirdim. Onların tekdüze ve meydana gelen güvensizlik ortamının ortadan kaldırılması yönünde önlemler aldım. Bu amaçla Lenin, Troçki ve Çiçerin yoldaşlara telgraf çektim. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi olarak herkesten daha çok bana inanacaklarını belirtmekle birlikte, bu çelişkilerden tamamen kurtulabilmek için bizim bu yönde ortak çalışmalarda bulunmamızın zorunlu olduğu kanaatindeyim. Sizin de samimi ve açık eylemlerinizi bizim desteklememiz şarttır. İ. Abilov Yoldaş ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti yetkili temsilcisi bu yönde elimizden gelen gayretleri göstereceğiz. Sanıyorum ki, bu yönde aşağıdaki önlemler alınmalıdır:

⁶⁹ Azerb.Cum.MDEYTA, F.28, Op.1, D.68, L.10-16.

1-Sizin, cephe ve ordu hakkında bana açık ve ayrıntılı bilgi vermenizden dolayı cepheye dolaşmamıza gereksinim olmamasına rağmen, bir taraftan sizin bize karşı tam güveninizin olduğunu Sovyet çevrelerine kanıtlamak ve diğer taraftan ortak düşmanlarımız olan batı emperyalistlerine karşı bizim dostluğumuzu ve Türkiye'nin kendi mücadelesinde yalnız olmadığını sergilemek için cepheyi dolaşmamda büyük yararlar olduğu kanaatindeyim.

2-Bizim yakın dostluğumuzu sergilemek için resmi ziyafet vermek ve bu türlü başka etkinlikler düzenlemek.

3-Benim bir an önce Moskova'ya gitmem için müzakereleri hızlandırmak. Çünkü Natsarenus Yoldaş artık yola çıkmıştır ve ona sizin faaliyetleriniz hakkında yanlış bilgi verilmesi bizim karşılıklı ilişkilerimizin yeniden gerginleşmesine sebep olabilir.

4-Yerli komünistlere karşı hoşgörülü davranılması ve tutuklu olanlara af çıkarılması.

Bütün bu önlemler beni tatmin eder ve bizim dostluğumuzu güçlendirir.

Burada M. Frunze Yoldaş, kendisinin Moskova'dan ayrılmadan önce Türkiye'ye askeri teçhizat gönderilmesindeki engellerin ortadan kaldırıldığını ve kendisine bütün yol boyunca bu malzemelerin taşınmasını hızlandırmak yönünde görevler verildiğini belirtmiştir. Bundan dolayı tarafımdan gereken bütün tedbirler alınmıştır ve sizin kısa bir zamanda bu malzemeleri alacağınızı ummaktayım.

İkinci sorun üzerine M. Frunze Yoldaş, sizin ekonominizin yeniden kurulmasına yardım etmek, sizinle politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek için imkanlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak siz elbette ki bizim ekonomik durumumuzu ve imkanlarımızı biliyorsunuz. Bu nedenle istemlerinizde, bizim bu istemleri karşılama imkanlarımızı da dikkate almanız gerekmektedir. Sizin bütün komiserleri⁷⁰ onlara bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için görevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova'ya döndüğümde bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağımı size vaat ediyorum.

Üçüncü sorun hakkında M. Frunze Yoldaş aşağıdakileri belirtti:

Siz bizim Doğuya yönelik taktiğimizi biliyorsunuz ve ondan haberdarsınız. Son zamanlarda bizim inkılapçı taktikten, bir anlamda evrimci taktiğe geçtiğimizi, siz dahi fark etmişsinizdir. Bunun nedeni, kapitalistlerin kendilerinin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden bizim Batıda hızlı inkılapçı değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Komünist Enternasyonal'in şimdiki taktiği gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz Batı Kapitalizmini yıkmaya bağlı amacımıza ulaşacağımıza eminiz.

Doğuya gelince; Rusya Komünistlerinin ve Komünist Enternasyonal'in bu yöndeki tavrı açık ve nettir. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı komünist inkılâbı hakkında söz etmeğe dahi gerek olmadığını düşünüyoruz. Doğuda İnkılapçı mücadele yalnızca milli kurtuluş ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğunun emperyalizmden kurtuluşu Batıdaki komünist inkılâbını hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: "Şimdilik siz Doğuda komünist inkılâbı gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak

⁷⁰ TBMM Hükümeti'nin üyeleri, yani vekiller kastedilmektedir.

Batıda komünizm zafer kazandıktan sonra bizim durumumuz nasıl olacak? Burada da mı komünist inkılâp olacak?" Bu soruya ben ancak, "komünist inkılâbı" ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim. Şimdiki durumda Doğudaki milli kurtuluş-demokratik hareketi, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarıya doğru değil de, aksine yukarıdan aşağıya doğru olacaktır. Siz (Türkiye'ye) ve yönetimde olan şahsiyetlere bakarak, bu kişilerin hemen hemen hepsinin zenginler sınıfından çıkmadığı kanaatine varıyorum. Hakimiyetten söz ederken, siz –Paşayı- göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülküniüzün olmadığını biliyorum. Kendi emeğiniz ve hizmetiniz sayesinde geçiniyorsunuz. Buradan tam şöyle bir sonuç çıkmaktadır ki, komünist inkılâbı olsa bile siz hiçbir şey kaybetmeyeceksiniz. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirseniz, Batıda Komünist İnkılâbın oluşumundan sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökülmeden komünist inkılâba dahil olabilirsiniz.

Dördüncü sorun; Enver (Paşa) hakkında M. Frunze Yoldaş şunları söyledi: Bizim Enver'le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur. Gerçi Komünist Enternasyonal, ona Türkiye'de değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyetler göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz onun (Enver Paşa'nın) resmi olarak RSFSR'de bulunduğunu ve ona yardımın Komünist Enternasyonal tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun yeni Türkiye'nin işlerine müdahale etmesine izin vermedik. Enver'in Türkiye'ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova'ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağımıza sizi temin ediyorum ve söz veriyorum.

Beşinci konu Molokanlarla ilgilidir. M. Frunze Yoldaş bu konuda şunları söyledi:

Bu konu aslında çok önemli değildir. Ancak son zamanlarda bu konu üzerine bazı yanlış anlamalar ortaya çıkması sebebiyle konuyu araştırmak ve nihai olarak çözümlenmek gerekmektedir. Sizde bildiğiniz gibi, Molokanlar dini inançlarından dolayı askerlikle yükümlü olmamışlar ve bu yüzden daima Çar Hükümeti'nin takiplerine maruz kalmışlardır. Onların bir kısmı Kanada'ya, bir kısmı ise Kafkaslara göç etmişlerdir. Kafkasya'ya göç edenler burada dahi daima takip edilmişlerdir. Kars Vilayeti'nin Türkiye'ye verilmesinden sonra onlar RSFSR'ye göç etmeyi istemişlerdir. Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye Hükümeti antlaşmada gösterilen sürenin dolmasından dolayı, onları askeri yükümlü kabul ederek, orduya çağırılmaya başlamıştır. Belki bu Ankara Hükümeti'nin günahı değil, Karabekir'in marifetidir. Bizim ağır iç durumumuz, açlık ve açlık çekenlerin bir bölgeden başka bir bölgeye nakledilmesindeki zorluklar nedeniyle, antlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde Molokanların RSFSR'e nakledilmesine teknik açıdan imkân bulunamamıştır. Bu pek önemsiz konunun bizim aramızda yanlış anlamaya neden olmayacağını zannediyorum ve sizin onlara yazın yetiştirdikleri ürünleri toplamalarına kadar geçici olarak eski oturdukları yerlerde kalmalarına izin vereceğimizi umuyorum. Bu geçici süreden sonra onlar RSFSR'e temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçecek ve nihai olarak seçtikleri yerlere göçtirileceklerdir.

Frunze Yoldaş: Sonuncu konu çok önemsiz bir sorundur. Ancak bu konu üzerine neden böyle gidildiğini anlamıyorum. Hatta bu konu üzerine sizinle konuşmaktan utanç duyuyorum. Sorun şu ki, bizim aramızda sistematik ve sıkı bağlantıların olmaması haberleşmenin hızlı ve sürekli olmasını engellemektedir. Bundan dolayı bana, Ukrayna Ordusu Komutanı olarak, Ankara, Trabzon ve Erzurum şehirlerinde tesis etmek için birkaç tane "Wedsson" telgraf makinesi bulmam görevi verildi. Ben yola çıktıktan sonra Yusuf Kemal'in bu makinelerin kurulmasına izin vermediğini öğrendim. Zannediyorum ki, bu makinelerin en yeni makine türü olmaları ve Türk telgrafçıların bunları

yeterince tanınmamasından dolayı, bu makinelerde çalışmak için kuracakları yerlerde geçici olarak Rus telgrafcularını yerleştirmek gerekmektedir. Bu olayı muhtemelen Yusuf Kemal sizin işçilerinize karışmak olarak algılamıştır.

Ama benim kanaatimce, eğer bizim aramızda samimi dostluk ilişkileri mevcut ise Yusuf Kemal'in bu şekilde yorumlamasına yer olmamalıdır. Bunun dışında bizim telgrafçular burada geçici bir süre için çalışacaklar, işi sizin telgrafçulara öğrettikten sonra geri döneceklerdir.

Sonuç olarak M. Frunze Yoldeş şunları söyledi: Ben burada sizinle diplomat olarak değil, sizin dostunuz olarak içten ve samimi konuşuyorum. Bundan dolayı sizinde bana karşı açık ve samimi tavırda bulunmanızın temennisi ediyorum. Çünkü bu bizim samimi dostluğa dayalı ilişkilerimizin güvencesidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı:

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına Doğu Sorunu'na Komünist Partisi'nin tavrı hakkındaki soruya cevap vererek başladı. O, belirtti ki, Komünizm bir bilimsel doktrindir. Bu doktrinün takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar imtina etmezler ve etmemelidirler. Ben iyi anlıyorum ki, insanlık en sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşam sürmelidir. İnsanlığın birleşmesi ve tüm anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermesi için ilk önce bu anormallikleri doğuran nedenleri, yani insanın insan tarafından sömürülmesi sistemini ortadan kaldırılmalıdır. Ben inkılapçı faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde bizim karşıımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın İstanbul despot hakimiyetine ve milli bağımsızlığı yok etmeye çalışan dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben elbette ki o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, bu gibi hareketlere geniş halk kitlelerini açıkça çağıramazdım. Çünkü birincisi, sizinde hiddiğiniz gibi, bizim halk ekonomik alanda olduğu gibi kültürel alanda da geri kalmıştır. İkincisi, altı yüzyıl boyunca despotizm ile yönetilen halk, bu türlü yönetim şekline alışmış ve onda; Sultan hakimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünyaya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik hareketından yana propaganda yapmış olsaydık, bizim iç ve dış düşmanlarımız ki, bizim aramızda hiç de az değillerdir, bize karşı aleyhte propaganda yapmaya başlarlardı ve suretle bizim verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı biz bu konuda açık fikir söylemeksizin yönetimi demokratik ve sırf halkçılık ilkeleri esasından örgütlendirmek yolu ile kendi yönetim şeklimizi giderek Sovyet sistemine yakınlıktırıyoruz. Şu andaki bizdeki yönetim şekli, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirisine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise o da sizin Sovyet yönetiminize benzerlik olabilir. Ben tam memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, Sultanın ve eski yönetim şeklinin etkileri kesin olarak ortadan kalkmıştır. Ben size bir örnek vermek istiyorum. Biz bu günlerde Meclis Başkanlığı'na yazılmış tahittin veliahdı tarafından gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta benim şahsıma yönelik komplimanlar vardı. Ben mebusların düşüncelerini öğrenmek için bu mektubu Mecliste okutma kararını verdim. Hiçbir yorum yapılmaksızın bu mektup dün Meclisin gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra mebuslar nybirliği ile ve nefretle bu mektubu reddettiler. Onlar, Sultan hükümeti ile bizim aramızda herhangi bir ilişkinin olmasının imkânsız olduğunu ve bundan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Benim, her türlü prensiplerin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, tepki ve reaksiyonlar oluşturur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde, sasha sasha bu yönde sürdürüyoruz. Sizin de çok doğru olarak belirttiğiniz gibi iki-üç kişi dışında, bizim yönetimin başında bulunan kişilerin hemen hepsi

emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değillerdir. Bundan dolayı elbette bizim korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim yerel komünistler, komünist oldukları için değil, sizinde bildiğiniz Etbek'in hain hareketi ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarenus yoldaş komünizm adına onların geri döndürülmeleri ve affedilmeleri konusunda bana ricada bulunduğu zaman ben ona; biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz ancak onlar komünist değildiler ve öyle de görünmedikleri cevabını verdim.

Fransa-Türkiye Antlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkmış yanlış anlamalar ve kuşkulara gelince, sizi tekrar olarak temin edebilirim ki, bu antlaşmada bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimize yönelik hiçbir madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu antlaşma ile biz iki amaç güttük. Çok önemli illerimizden birisini düşman güçlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine nifak sokmak. Bu münferit ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahalarında bulunan Suriye'de Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine karşın ileride bu Fransız aleyhleri teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız antlaşma elbette ki bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi ilgilerimizin zararına olmasına rağmen Fransa ile antlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu antlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve yerel bir ateşkestir. Çünkü barış antlaşması imzalandığında hiç kuşkusuz Fransızlar ve İtalyanlar, İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir.

Sovyet Cumhuriyetleri'nin bize karşı olan kuşkularının ve yanlış anlamalarının giderilmesine gelince, ben bu doğrultuda her şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla tam dislokasyonla size askeri durumumuzu çizdim. Dikkate almanız gerekir ki, ben bu verileri yalnızca size verdim ve siz bir asker olarak anlarsınız ki, bu veriler bizim askeri sırrımızdır ve onları bir başkasına vermek olmaz. Ben bu bilgileri Meclise ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi açıklamış değilim. Çünkü onlar bunu özümseyemezler. Bunu açıklamaktaki amacım, size tamamen inandığımı ve Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizde samimi ve dostça davrandığımızı kanıtlamaktır. Bu yönde diğer önlemlere, yani başka kuşkuvarın giderilmesine gelince, sizi tatmin edecek her şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli görünmez ve siz yine de cepheyi görmek istegünde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Benim dikkate aldığım husus yalnız şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cepheye gidiş büyük zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Frunze Yoldaş, bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğimizin den dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cepheyi geçmemize ihtiyaç yoktur, karargâha kadar gidip gelmemiz yeterlidir. Mustafa Kemal Paşa, bunu kabul ederek en kısa zamanda onların cepheye gitmesini sağlayacağını söyledi. Ziyafet vs. gelince o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.

Molokanlar sorunu hakkında; (Mustafa Kemal) Paşa bu konu ile ilgili şunları söyledi.

Ben bu konu hakkında çok az şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Ben Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu sorunu sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

İrtibat Konusu: Mustafa Kemal Paşa:

Bu sorun da çok önemsiz bir konudur. Bu mesele üzerine de benim çok az bilgim var. Ancak anlaşılabilir ki, Yusuf Kemal'in böyle davranmasına sebep, sizin dahi bildiğiniz ve halkımızı çok korkutmuş olan kapitülasyon boyunduruğu altında uzun süre çektikleri acılardır. Telgraf makinelerinin kurulması ve sizin memurların çalışmaları görünüşte bizim işlerimize müdahale etkisi bırakabilir. Eğer sizin telgrafçılar bu makineleri kurup, bizim telgrafçılara bu makineleri çalıştırmayı öğrettikten sonra geri dönerlerse, benim kanaatime göre, bu durumda ortaya hiçbir engel çıkmaz.

Enver'e gelince, bu adam maceraperest, hakimiyet düşkünü birisidir. O, bizim gibi sizi de aldatmaktadır.

Görüşme tarafların, her iki halkın gelecekte de sarsılmayacak dostluk ve kardeşlik duygularının samimiyetini karşılıklı olarak vurgulamaları ile sona erdi.

*Ashna Uygundur
(İmza)*

Ankara İ. Abilov"

b) Mustafa Kemal Paşa –M. Frunze Arasında Yapılan İkinci Görüşme

(4 Ocak 1922)

Mustafa Kemal Paşa ile M. Frunze arasında ikinci kapsamlı görüşme 4 Ocak 1922 tarihinde yapılmıştır. Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov ve Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihailov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey(Tengirşek) de katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye başlamadan önce, Frunze, İ. Abilov ve Mihailov toplantıda nasıl bir strateji izleyecekleri konusunda yöntem belirlemek üzere aralarında küçük bir toplantı yapmışlardır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından istasyonda törenle karşılanan bu heyetle yapılan görüşmeler oldukça samimi bir ortamda geçmiştir. İ. Abilov tarafından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiserliği'ne gönderilen bu görüşmelerin tutanakları ,Rusça aslından tercüme edilerek aşağıda verilmiştir⁷¹:

“M. Frunze ve Abilov Yoldaşların Mustafa Kemal Paşa İle İkinci Görüşmeleri

(4 Ocak 1922)

M. Frunze yoldaşın yola çıkması arifesinde, 4 Ocak 1922'de, ben onunla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduk. O, biz istasyonda karşıladı. Bizim gelişimiz şerefine, şeref kütası ve askeri bando dizilmişti.

Birinci görüşme gibi bu görüşmede açıklık ve dostluk atmosferinde geçti.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeden önce ben, M. Frunze ve Mihailov'un katıldığı küçük bir toplantı aramızda yaptık. Bu toplantıda, bizim Türkiye'de gelecekte izleyeceğimiz politika ve yapacağımız işler görüşüldü. Karşılıklı fikir tealisinde bulunmamız sonucunda, biz gelecekte izleyeceğimiz politikayı aşağıdaki şekilde oluşturmaya karar verdik.

⁷¹ Azerb. Cum. MDEYTA, F:28, Op.1, D.68, I. 1-7.

1-Türkiye ile olan dostluğumuzun kuvvetlenmesine çalışmak.

2-Mustafa Kemal'i desteklemek ve onun daima bizim etkimiz altında kalmasına çalışmak, onu gerçek halk partisi (Halkçı Parti) kurması için teşvik etmek ve böylelikle de onun kişisel diktatörlüğünden parti diktatörlüğüne ve geniş kütlele işlere geçmek.

3-Bu parti vasıtasıyla orduda iş yürütmek,

4-Büyük yardımlar yapmak ve elden geldiğince halk kitleleri arasında onun reklamını yapmak ve bu suretle onlar üzerinde etkimizi artırmak.

5-Enver üzerine kurulmuş oyunları bırakmak vs.

Bunların yanı sıra, elbette, sadece sözde değil, faaliyette de Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye olan dostça yaklaşımının samimiliğini ispatlamak.

Önceden anlaştığımız bu kararlara uygun olarak, biz Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemizde esas olarak teşkilat meselelerine temas ettik. Belli bir lüzüğü ve programı olan sağlam demokratik bir partinin kurulmasının gerekliliğini ona göstererek, ordu içinde kültürel-aydınlatma işlerini geniş şekilde geliştirmesini ona tavsiye ettik. Bu işin yapılmasında, Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu'da siyasi komiserlerin ve siyasi teşkilatların uyguladığı faaliyetlerin tecrübesini ona örnek gösterdik.

Bu konular üzerine O (Mustafa Kemal Paşa) bazı açıklamalar yaptı.

Mustafa Kemal, şu anda Meclisteki temayül ve gruplaşmaları tabii ederek, onları üç gruba ayırdı. Birinci grup hala Sultan ve halifelik yönetiminin geri getirilmesi ve muhafaza edilmesini sıkı şekilde destekleyen şahıslardan oluşmaktadır. Bu grup din adamları, memurları ve büyük burjuvaziyi içermektedir.

İkinci grubun sıralarını Avrupa eğilimli şahıslar oluşturmaktadır. Onların düşüncelerine göre, savaş ne kadar uzun sürerse, ticarete o ölçüde durgunluk meydana gelir ve ülke iflas eder. Bunun için biz büyük kurbanlar ve tavizler yolu ile olsa bile, Anianta ile anlaşma yapmalı ve savaşı bitirmeliyiz. Bu gruba bizim burjuvazi, din adamlarının ve memurlarının bir kısmı dahildir.

Üçüncü grup yukarıdaki her iki gruba karşı olan tam halk yönetimi yanlısı olarak, Sultan yönetimine karşı çıkan Doğuya, ilk önce Sovyet Rusyası'na eğilimli şahıslardan oluşmaktadır. Onlar elbette ki Batı ülkeleri ile anlaşma yapmayı da istisna tutuyorlar. Ancak bu anlaşmanın halk kitlelerinin menfaatine ve isteklerine aykırı olmaması, hiçbir şekilde Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla yapılmasını savunuyorlar. Bunun dışında bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam anlaşma yapılamaz. Bu grup Mecliste yönetici konumundadır ve ben de bu grubun başındayım.

Politik düşüncelerle ben şimdilik Sultana ve Batı ile anlaşmaya karşı sert ve açık bir şekilde çıkış etmiyorum. Zira bu mesuliyetli anda, bu iki büyük grubun bize karşı aktif eylemlere kalkışarak, birleşmesine sebebiyet vermek istemiyorum. Bu yönde mantıklı ve metodik politikamı sürdürüyorum.

Sonra, o parti kurmak konusu üzerinde durdu. O, belirtti ki sizinde gördüğünüz gibi parti kuruculuğuna artık başlanmıştır. Bizim grubun Mecliste başkanlık divanı vardır. Bu divan yakınlarda grup içerisinde yeniden seçilmiştir. Bu işe çok büyük ilgi gösteren Rauf Bey ikinci başkan seçilmiştir.

Rauf Bey, bu işle daha çok ilgilenmek ve kendisini tamamen parti işine vermek için hatta komiserlik (vekillik) görevinden istifasını istemektedir (Tam üç gün sonra, yani 7. 01.1922'de o hastalığı sebebi göstererek, istifasını sunacak). Bizim teşkilat "Müdafaa-i Hukuk" adı altında çalışmaktadır. Bu teşkilatın merkezden uzak bölgelerdeki birimleri, bütün illerde, ilçe merkezlerinde, kasabalarda ve daha küçük yerleşim yerlerinde aynı ad altında faaliyet göstermektedir.

Biz şimdilik, bu ad almış halk kitlelerini kendimizden soğutmak ve düşmanlarımızı korkutmamak için "Müdafaa-i Hukuk" adını değiştirmek istemiyoruz. Yerel teşkilatları, bu teşkilatlar içerisinde yerleşen ve bize karşı cephe alan şahıslardan temizlemek için önlemler almaktayız. Bu amaçla, yeni komiteler oluşturmak ve merkez ile irtibatı düzenlemek için yerel teşkilatlara güvenilir arkadaşlar gönderilecektir.

Bundan başka halk kitlelerini teşkilatlandırmak ve onları özgürce hareket etmeye teşvik için biz başka bir yolu, yasama yolunu da denemekteyiz. Örneğin; sonuncu yönetim muhtariyeti kanun tasarısında, daha geniş ve daha demokratik prensiplere dayanan halk yönetimi konusu ele alınacaktır. Bu kanun memurların otokrasisine son verecek ve yönetimi bütünlükle halka-yerel yönetimlere verecektir. Yerel yönetimler yalnız il merkezlerinde değil, ilçe ve kasaba merkezlerinde dahi teşkil edilecektir. Böylelikle küçük bir farkla, Sovyet yönetim şekline yakınlaşma sağlanacaktır.

Ordu içerisinde çalışma konusunda Mustafa Kemal şunları söyledi:

Sizinde bildiğiniz gibi bizim eski ordumuz mütarekeden sonra silahsızlandırılarak dağıtılmıştır. Sizin yine bildiğiniz gibi, bu ordu Sultanın ordusu idi ve onun iradesini yerine getirerek, yalnızca ona tabi idi. Günde üç kez bu ordu, "Yaşasın Padişah" diye bağurmali idi. Biz yeni orduyu ise, tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu eski ordunun halk işine, kendi vatanını müdafaa etmek işine sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu orduyu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da; bu ordunun Sultan ordusu değil, halk ordusu olması, ayrı ayrı şahısların değil, bütün halkın menfaatlerini savunmasıdır. Bu amaç, tamamıyla gerçekleştirilebilmek için elimden gelen her şeyi yapmaktayım. Birincisi, kumanda heyetinin tümü bizimle hemfikir kişilerden atanmaktadır. Bundan başka, kumandanın yanında faaliyet gösteren kurmay başkanı ve kurmay üyeleri bizimle hemfikir kişilerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmektedirler. Onlar, kumandanın en küçük bir kararsızlığı olduğunda, anında bana bildiriyorlar ve ben onlara karşı en kararlı tedbirleri alıyorum. Bunun yanı sıra bütün kumanda heyetinin faaliyetini teftiş ve denetlemek için Meclisteki bizim grubumuzdan olan arkadaşlar sistematik olarak cepheye gönderilmektedirler. Ama bütün bu işler tamamen kumanda heyetinin duymayacağı bir şekilde yapılmaktadır. Bizim arkadaşlar operatif işlere karışmamaktadırlar. Gördüğünüz gibi bütün kumanda heyeti öyle bir karşılıklı kontrole tabi tutulmaktadır ki, benim fark etmediğim hiçbir şey ortaya çıkamaz. Bu yüzden siz tamamen rahat olabilirsiniz.

Alt kademe subaylara ve askerlere gelince, onların bana çok büyük sempatisi vardır ve onların arasında kültürel-politik çalışmalar aralıksız sürdürülmektedir. Bütün subaylar kendi birliklerinde askeri eğitimin yanı sıra kültürel-politik çalışmalarda yapmaktadırlar. Boş zamanlarda subaylar, askerlere ne için savaştıklarını, halkın ne olduğunu, onların eskiden olduğu gibi, Sultanın ordusu değil, halkın ordusu olduklarını anlatıyorlar.

Bizim görüşmemiz esnasında Yusuf Kemal Bey geldi. Görüşmemizi böldüğünden dolayı özür diledi ve galiba acil bir iş danışmak için Paşa'ya, başka bir odaya götürdü. Onlar geri döndüklerinde,

biç onlara M. Frunze Yoldaş'ın hastalanması dolayısıyla Paşa ile yeniden görüşemeyeceğimizi ve bu nedenle onunla burada vedalaşmak istediğini bildirdik. O zaman, Yusuf Kemal, daha sonra görüşmeyeceği için M. Frunze Yoldaş'la burada görüşmek arzusunda bulunduğunu belirtti.

Yusuf Kemal şunları söyledi:

Biç sizin burada bulunduğunuz sürede, sizin şahsınızda kendimize samimi bir dost bulduk. Siz ise, Sovyet Cumhuriyetlerinden yana tavırlarımıza inanarak bizim samimiyetimize kanaat getirdiniz. Bu nedenle tamamen açık konuşacağım. Ben şimdi söyleyeceklerimi kasıtlı olarak görüşmenin sonuna bıraktım. Bunun sebebi sizinle görüşmeler zamanında pazarlık yapıyormuş gibi sizde bir tasavvur oluşturmamaktı. Görüşmeler esnasında bu gerçek gibi görünebilirdi.

Rusya'da bize karşı uyanan malum kuşku ve güvensizliklerin kısmen aradan kalktığını ummaktayım. Ben size söylemek mecburiyetindeyim ki, Çiçerin'in başında bulunduğu Dışişleri Bakanlığı'nın bize yönelik faaliyetleri de boş intibalar yaratmamaktadır. Daha Moskova'da anlaşma yapmak için görüşmelere başladığımız zaman Çiçerin'in bizimle anlaşma yapmaktaki isteksizliği ve açık şekilde Batıdan yana meyilli olduğu net olarak gözle çarpılmaktaydı. İlk toplantılar sırasında, o meseleleri öyle keskin ve sert bir şekilde ortaya koymakta idi ki, toplantıları hafta boyunca kesmek gerekiyordu. Ben Stalin Yoldaş ile görüştüğüm ve muhtemelen Stalin'in başka komiserlerle konuşmasından, onların Çiçerin'e elki göstermesinden sonra bizim görüşmelerimiz yeniden başlamıştı. Ancak Çiçerin'in uzlaşmaz tavru nedeniyle biç görüşmeleri yeniden kesmek mecburiyetinde kaldık. Bunun Karaban'ın etkisi altında baş verdiğini söyleyemem, fakat Çiçerin'in bütün hareketlerinde Doğuya nispetle Batıya daha fazla sempati beslediğini belli ettiği de bir gerçektir.

Bir örnek vermek istiyorum. Çiçerin, gazetelelerde çıkan bir makaleye istinat ederek bana dedi ki, sizin durumunuz pek iyi görünmemektedir. Ve sizin Antanta'nın baskısına karşı direnmeniz hemen hemen imkân dışıdır. Bundan dolayı bazı tavsiyeler yolu ile sizin onlarla anlaşmanız ve sözleşme imzalamanız iyi sayılmaz mı? O, halta beni İngiltere'nin o sırada Moskova'da bulunan ticaret acentesi ile görüştürmeye bile teşebbüs etmişti. Onun bu hareketleri ve bize karşı sonraki tavırları, biç de Çiçerin'in politikasına hoş olmayan intibaları derinleştirmektedir. Örneğin, onun Molokanlar üzerine verdiği son notasına bakınız. Bütün bunlar, Rusya İİale Komiserlerinin tümü Doğuya karşı samimiyet ve açık şekilde meyil gösterdikleri halde, Çiçerin'in doğudan değil de, Batıdan yana tavır sergilediğini göstermektedir.

Bütün bunları siz, bizim dostumuza açık şekilde dile getirmekle biç istiyoruz ki, bizim aramızda üstü örtülü bir şey kalmasın ve böylelikle de bizim ilişkilerimizin samimiyeti konusunda ortaya çıkan kuşku, dağılıp kaybolusun.

Bütün bunlara Frunze Yoldaş tatmin edici ve ayrıntılı cevaplar verdi. O belirtti ki Rusya'da herkesin bildiği gibi, Parti ve onun merkezî komitesi vardır ve ülkenin iç ve dış politikasını bu parti ve onun merkezî komitesi yönetmektedir. Çiçerin'e gelince, o iyi bir komünisttir. Ancak ihtimaldir ki onun 20 yıldan fazla Batıda yaşamasından dolayı, gerçi bizim sezmediğimiz, Batıdan yana bazı sempaticileri vardır.

O bütün çalışmalarında Doğu Sorununa doğru mevkiiden yaklaşmaktadır. O ilk olarak Üpmal(Angarski) gibi bizim bazı arkadaşlarımızın Doğuya yönelik beceriksiz politik tutumlarına karşı koymaya kalkmıştır. Sizin Moskova'daki toplantılarımızın kesilmesine gelince, sizinde bildiğini gibi orada Kars, Batum vs. gibi fevkalade zorlukları bulunan meseleler görüşülmüştür. Bundan dolayı,

bu meseleler Çiçerin tarafından tek başına çözülemezdi. Bu hem Merkezî Komite'de hem de Halk Komiserleri Soyyeti'nde görüşülmeli idi. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan gibi Kafkas Cumhuriyetlerinin bu meseleye çok büyük ilgileri vardı. Bu konular görüşülürken, ben Moskova'da idim ve Merkezî Komite'de bu sorunlar üzerine yapılan toplantılara bizzat katılmıştım. Biz bu sorunların çözümlenmesi için milletlerin kendi mukadderatlarını kendileri tayin etme hakkına ve Doğuya meyilli ortak politikamız açısından yanaştık. Biz bu bölgelerin askeri-ekonomik önemini çok iyi anlıyorduk. Size verdiğimiz Kars ve Batım bölgelerinin⁷² sadece bizim için değil, Kafkas Cumhuriyetleri içinde ne derece stratejik önem taşıdığına da çok iyi farkındayız. Paşa bir asker olarak, bunu siz herkesten daha iyi bilirsiniz. Bütün bunlara rağmen bu bölgelerde Türkiye'ye kavuşmaya can atan Müslümanların yaşaması nedeniyle buraları size bırakma kararı aldık. Aynı zamanda, biz Rus ve Türk halkları arasında samimi dostluk ittifakı kuruyoruz ve bundan dolayı askeri-stratejik konulardan korkmamıza ve orada lüzumundan fazla ordu yerleştirmemize hiçbir sebep olmadığı düşüncesini esas aldık. Ve ben size teminat veriyorum ki, yarın siz kendi Doğu Ordunuzu Batı Cephesine nakletseniz, biz sizin bu bölgedeki sınırlarınızı dış ve iç düşmanlardan korumaya hazırız.

Bu bölgeler size verildiğinde, bu antlaşmaya Kafkas Cumhuriyetlerini ekonomik açıdan ilgilendiren bazı maddelerin eklenmesine ihtiyaç vardı. İşte bu sorunları görüşmek için sık sık sizinle yapılan görüşmelere ara verilmiştir. Lakin sadece ekonomik, politik ve stratejik önemine rağmen, bu meselelerin sizin yararınıza çözülmesi bile, bizim size karşı samimi tavrımızı ve sempaticimizi kanıtlamaya yeterlidir.

Karahan'a gelince; o, Çiçerin'in politikasını etkileyebilecek derecede büyük faaliyet adamı değildir.

Daha sonra Yusuf Kemal, Frunze Yoldaş'ın Türkcülük suçlamasıyla Acaristan'da tutuklanmış 80 kadar kişinin serbest bırakılması için Ordjonikidze ve Eliava'ya şefaatte bulunmasını rica etti. Yusuf Kemal bu konu üzerine Meclis üyelerinin sık sık kendisinden bilgi istediklerini söyledi. Bundan başka o, Nikolayev ve diğer kıyı şehirlerinin tersanelerinde onların gemilerinin tamirinin mümkün olup olmadığını sordu.

Birinci konu üzerine Frunze Yoldaş,

Türkcülük suçlaması ile hiçbir tutuklama olayı olmadığını açıkladı. Orada inkılâp olmuş, köylüler kendi ağalarının ellerinden topraklarını almışlardır. Tutuklananlar ise eski Nikolayev memurları ve inkılâp karşıtı olmakla suçlanan toprak sahipleridir. Onların serbest bırakılması konusuna gelince, ben bu konu üzerine Kafkas'taki Yoldaşlarla konuşurum. Ama size önceden bildirmeliyim ki, onları serbest bırakıldıktan sonra Türkiye'ye gönderemeyiz. Zira Türkiye'de, onlar siz dahi yeterli derecede inkılâp karşıtı toplanmıştır. Onları Acaristan'da da tutmak imkânsızdır.

Gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

Size bildirmeyi kendime görev sayıyorum ki, orada ortaya çıkmış devrim (darbe), Acaristan'ın size ait olan kısımlarına da sırayabilir. Zira orada da toprak sorunu keskin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunun için zannediyorum ki, toprağı, toprak ağalarının elinden alarak köylülere dağıtmakla bu sorunu yukarıdan çözmemiz gerekecektir.

⁷² Burada Artvin ve Ardahan bölgeleri kastediliyor olmalıdır.

İkinci konuya Frunze Yoldaş olumlu cevap verdi. Bundan sonra Yusuf Kemal vedalaşarak gitti.

Onun gitmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, bize Cemal Paşa'nın iki mektubunu gösterdi. Mektuplardan biri Frunze Yoldaş tarafından getirilmiş, diğeri daha sonra alınmıştır. Bu mektuplarda Cemal Paşa, Enver'den söz etmektedir. Birinci mektupta Cemal Paşa, Enver'le barışarak Türkiye dışındaki işlerde ondan yararlanmayı tavsiye ediyor. İkinci mektupta ise o yazıyor ki, bu akılsız, maceracı hiçbir saygıya layık değildir. Zira o hem RSFSR'i ve hem de Türkiye'yi aldatıyor. Şimdi Enver Rusya'da ona karşı münasebetin değişmekte olduğunu sezerek, yeni maceraya doğru koşmaktadır. Benim edindiğim bilgilere göre o, Rusya'ya karşı isyan hazırlamak için Buhara ve Fergana'ya hareket etmektedir. Ben bütün gücümlle onu bu yeni akılsız maceradan vazgeçirmeye çalışacağım. Bunda ne derece başarılı olacağımı bilemiyorum. Bana göre; Doğu Müslimanları arasında Panislamist işlerin yürütülmesi kampanyasına son vermek gerekmektedir. Bu mektubu okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa, işte bir kişinin (Enver) ne derece önemsiz biri ve rezil⁷³ bir maceracı olduğunun kanıtı budur, dedi. Daha sonra Paşa devam etti: Cemal Paşa'nın birinci mektubuna ben cevap vermedim. İkinci mektuba ise cevap vereceğim ve sizlerle birlikte Moskova'ya gelecek olan onun yaveri vasıtasıyla göndereceğim. Bir ay sonra Cemal Paşa, Berlin'den Moskova'ya gelecektir. Cemal Paşa ile görüşürken bizim durumumuzu ona anlatmanızı sizden rica ediyorum. Cemal Paşa'nın kafasından, Enver'in eski tesirlerinin kalıntılarını çıkarmak, ondan Doğudaki işlerle ilgili yararlanmak mümkündür.

Bizim Doğuda büyük nüfuzumuz vardır. Bundan dolayı herkesten daha fazla burada başarılı işler görebiliriz. Elbette ki bu iş Panislamist ruhta değil, her halkın kendi gerçek milli mukadderatını tayin etme hakkı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Bizim etkimizi göstermek için size şunu da belirteyim ki, bu yakın günlerde Mısır Milli Bağımsızlık Komitesi'nden temsilciler bana gelmişti. Onlar bana bu komitenin başkanlığını teklif ettiler. Ben olumlu cevap verdim, ancak bu komitenin resmi müracaatının olmasını rica ettim. Bu türlü müracaatlar Hindistan ve diğer Doğu ülkeleri komitelerinden de alınmıştır.

Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa ile bizim ikinci görüşmemiz sona erdi.

Ash ile aynıdır
(imza)

Ankara
İ. Abilov"

⁷³ Burada Rusça kullanılan kavram "podlyı" kelimesidir ki, sözlük manası alçak, rezil, bayağı anlamındadır.

SONUÇ

1921 yılı, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük sıkıntıların yaşandığı ve karşılıklı güven bunalımının ortaya çıktığı bir yıl olmuştur. Ancak ilişkilerdeki sorunlar, her iki tarafında birbirlerine ihtiyacı dolayısıyla, içinden çıkılmaz büyük problemler haline dönüştürülmemiş ve karşılıklı iyi niyet çerçevesinde çözümlenmek istenmiştir. İşte yukarıda ayrıntılı olarak değinilen Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğe yol açan sorunlar, M.Frunze'nin Ankara'ya gelişi ile masaya yatırılmış ve yapılan görüşmeler sonucunda; sorunların çözümünde olumlu adımlar atılarak, Türk-Sovyet dostluğu pekiştirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile M.V. Frunze arasında yapılan ve yukarıda aynen verilen görüşmelerde; bir süredir Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelen ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'ye karşı kuşku duyulmasına sebep olan Türk-Fransız Antlaşması en önemli konu olarak ele alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa oldukça samimi ve açık sözlülükle Türk-Fransız Antlaşması'nın Sovyet Rusya ile olan dostluk ilişkilerine zarar verecek hiçbir husus içermediği konusunda Frunze'ye teminat vererek, bu antlaşmadaki amacın Fransız işgalindeki bazı illeri kurtarmak ve Türkiye'ye düşman koalisyonun arasına nifak sokmak olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fransızlarla bir barış antlaşmasının değil, geçici ve yerel bir ateşkesin yapıldığını belirterek, barış imzalandığında hiç kuşkusuz Fransızların İtalya ve İngiltere ile birlikte hareket edeceğinin açık olduğunu ifade etmiştir. M.V.Frunze, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalar ve Ankara'da geçirdiği günlerde, bu antlaşma üzerinde oluşan kuşkuların yersiz olduğuna kanaat getirmiş, Moskova'ya döndükten sonra yaptığı açıklama ve çalışmalarla Sovyet çevrelerindeki bu konuda oluşmuş şüpheleri bir süreç içinde olsa ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerde; M.V. Frunze Türk-Sovyet dostluğunun geliştirilmesi ve Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtarılabilmesi için Sovyet Rusya'nın her türlü yardımı TBMM Hükümeti'ne yapması gerektiği kanaatine varmış, bu konuda elinden gelen her türlü özveriye göstereceğine dair Mustafa Kemal Paşa'ya söz verdiği gibi Moskova'ya döndüğünde bu sözünü yerine getirebilmek için büyük çaba göstermiştir. Nitekim onun çabaları sonucu, Moskova Konferansı'nda vaat edilen 10 milyon altın rublenin geri kalan 3,5 milyon rublesi 3 Mayıs 1922'de, Ankara'da TBMM Hükümeti'ne teslim edilmiş, bunun yanı sıra silah, cephane, çeşitli donanım ve ilaç gibi yardımların artırılarak yapılmasında da rol oynamıştır⁷⁴.

Görüşmelerde ele alınan ve Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı güvensizlik duygusunun artmasına sebep oluşturan "Enver Paşa" konusunda da Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamalar sonucunda ikna olan Frunze, Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'ya destek verdiğini kabul etmiş, ancak bu konuda kendisine verilen bilgilerden sonra, Moskova'ya döndüğünde Enver Paşa'ya verilen desteğin durdurulması için çaba

⁷⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Dokumenti Vnesney Politiki SSSR*, III, S.675; A. M. Samsutdinov, *Natsionalno-Osoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966, s.224; Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.348.

göstereceğine ve ona verilen hakların kesin olarak tasfiye edilmesine çalışacağına dair Mustafa Kemal Paşa'ya söz vermiştir. Ancak bu sorun Enver Paşa'nın Türkistan'a geçmesi ve daha sonra da Sovyet Rusya karşısı güçlerle hareket etmesiyle zaten ortadan kalkmıştır.

Bir süredir çözümlenmeye çalışılan ve Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in TBMM Hükümeti'ne oldukça sert notalar vermesine sebep olan "Molakanlar" sorunu da, Mustafa Kemal Paşa –M. V. Frunze görüşmelerinde ele alınmıştır. Bu sorunun Sovyet Rusya'nın isteği doğrultusunda çözümlenmesine çalışılacağına dair Mustafa Kemal Paşa M.V. Frunze'ye söz vermiştir. Nitekim 1922 yılında Kars bölgesinde yaşayan Molakanların büyük bir kısmı, Sovyet Rusya'ya göç ettirilerek bu sorun olumlu yönde çözümlenmiştir.

Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği tarafından Uedsson marka telgraf makinelerinin Anadolu'da bazı illere kurulması isteği de, karşılıklı iyi niyet çerçevesinde olumlu bir sonuca bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya telgrafçılarının bu telgraf makinelerini kurup, Türk telgrafçılarına bu makinelerin nasıl çalıştıklarını öğrettikten sonra ülkelere dönmeleri şartı ile izin verileceğini belirtmiş ve bu durum Frunze tarafından da uygun görülmüştür.

İlişkilerde olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olan diğer sorunlar da karşılıklı anlayış ve samimiyet çerçevesinde ele alınmış ve çözümlenmesi yönünde olumlu adımlar atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki mevcut askeri ve siyasi durumla ilgili M.V. Frunze'ye oldukça ayrıntılı bilgiler vererek, Sovyet dostluğuna verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur. M. V. Frunze de Mustafa Kemal Paşa'ya aynı içtenlik ve samimiyeti göstermekten geri kalmayarak, gerçek TBMM Hükümeti nezdinde, gerekse toplum nezdinde olumlu izler bırakmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922'de TBMM'nin Üçüncü Toplanma yurdu açarken yaptığı açış konuşmasında; "Fevkalade Murahhas ve kıymetli asker Frunze Yoldaş'ın pek samimi ve dostane ctvar ve ef'aliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim"⁷⁵ diyerek, bu durumu açıkça ifade etmekten kendisini alamamıştır.

Sovyet Rusya Hükümeti'nin tam yetkili temsilcisi olarak 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelen S.İ. Aralov, 1 Mart 1922'de G.V. Çiçerin'e gönderdiği mektupta;⁷⁶ "Yoldaş Frunze'nin Türkiye'de derin izler bıraktığından söz ederek, şunları yazmaktadır: "Frunze'den seçkin, duyarlıklı bir insan olarak bahsedilmekte ve Türkiye'nin büyük dostu olarak görülmektedir. O, bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak, RSFSR'e Türklerin sempati duymasını sağladı. Onu, hiç kuşkusuz yalnız Ukrayna'nın değil, aynı zamanda bütün RSFSR'in temsilcisi olarak sayıyorlar ve onun sözlerini, vaatlerini, söylediklerini bütün federasyonun görüşü olarak kabul ediyorlar".

S. İ. Aralov, hatıralarında da aynı konuya değinerek, "Frunze'nin Türkiye'de yaptığı seyahatler, köylülerle, şehir halklarıyla yaptığı sayısız konuşmalar, Ankara'da otuğu,

⁷⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.248.

⁷⁶ *Dokumenti Vneşney Politiki S.S.S.R.*, IV, s.782-783.

Mustafa Kemal Paşa ve öteki devlet adamlarıyla görüşmeleri... Bütün bunlar Türk kamuoyunda derin izler bırakmıştı” diye yazmaktadır⁷⁷. Yine Aralov, Ankara’ya gelirken yollarda ‘Türk halkından gördüğü samimiyet, sevgi ve ilgiyi hatıralarında nakletmekte ve bunu Frunze’nin Türkiye’de bırakmış olduğu iyi izlenimlere bağlamaktadır⁷⁸.

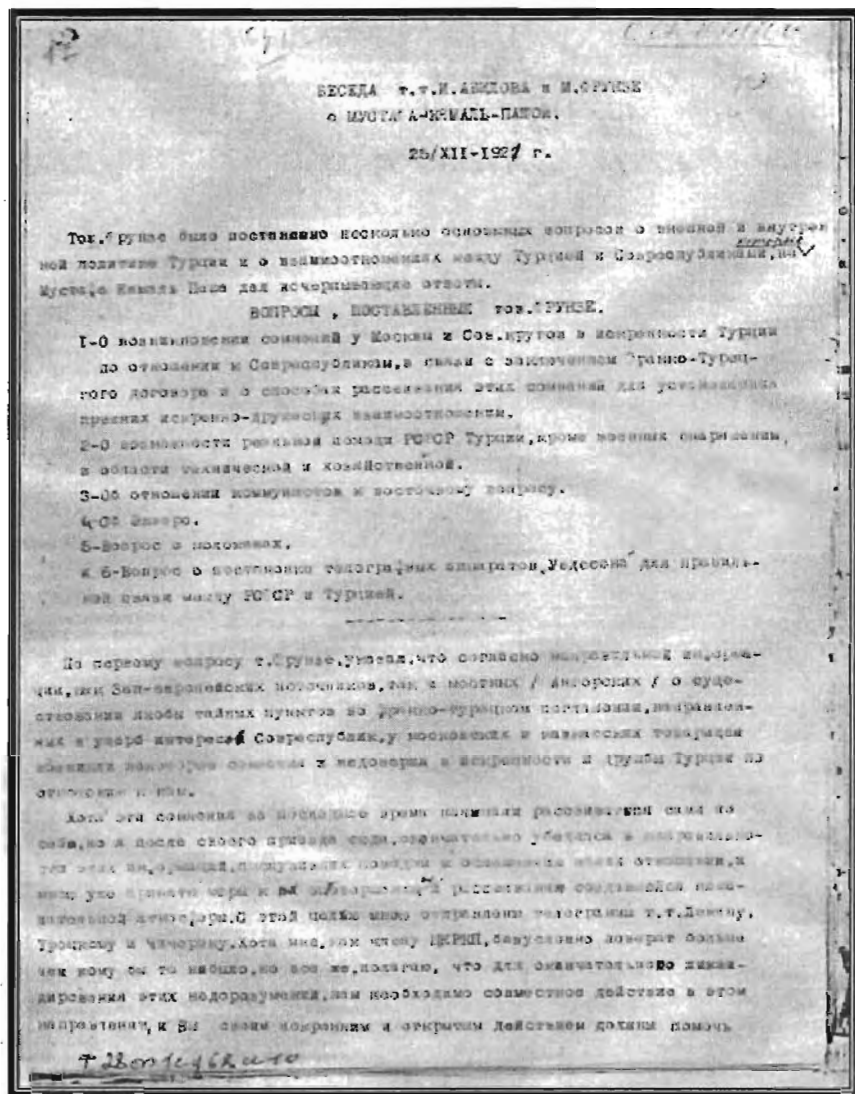
Türkiye’deki görevini yerine getiren M.V. Frunze 5 Ocak 1922’de Ankara’dan Samsun’a, 16 Ocak’ta da oradan Batum’a gitti. Türkiye’de bulunduğu kısa süre içerisinde M.V. Frunze, Sovyet Rusya ve Ukrayna’nın seçkin bir devlet adamı ve askeri eylemcisi olarak büyük bir popülarite kazandı. Türk Hükümeti yöneticilerinin ve toplumun belleğinde silinmez izler bıraktı. Türk-Sovyet ilişkilerine büyük bir ivme kazandırdı. Bundan sonra Türk-Sovyet ilişkileri gitgide gelişmiş ve Başkumandanlık Meydan Savaşı’nın kazanılmasına kadar, “Ali Fuat Paşa Olayı” dışında olumsuz herhangi bir şey yaşanmamıştır. M.V. Frunze’nin Ankara’ya gelişi ve ondan sonraki ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinde “zirve”yi oluşturmaktadır.

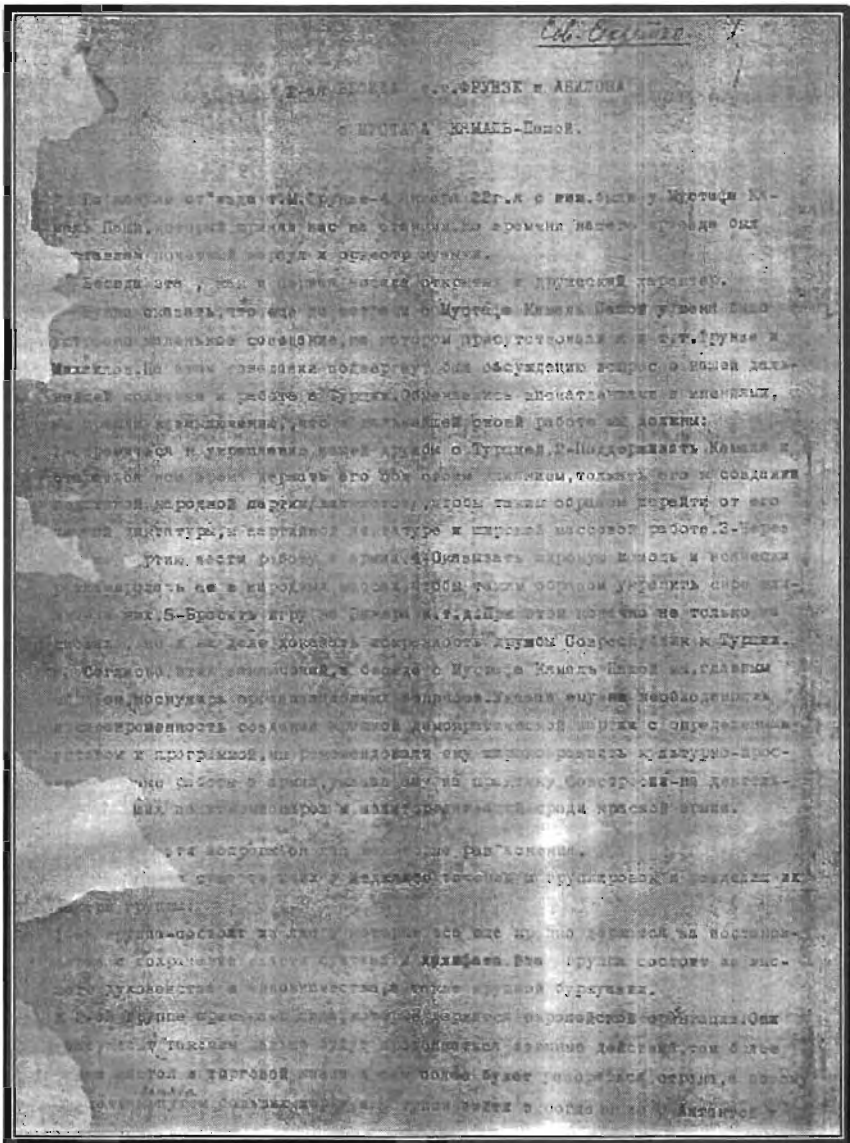
⁷⁷ S. İ. Aralov, *Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata*, Moskova, 1960, s.40.

⁷⁸ Aralov, *Vospominaniya Sovyetskogo Diplomata*, s.38-51.

EKLER VE FOTOĞRAFLAR

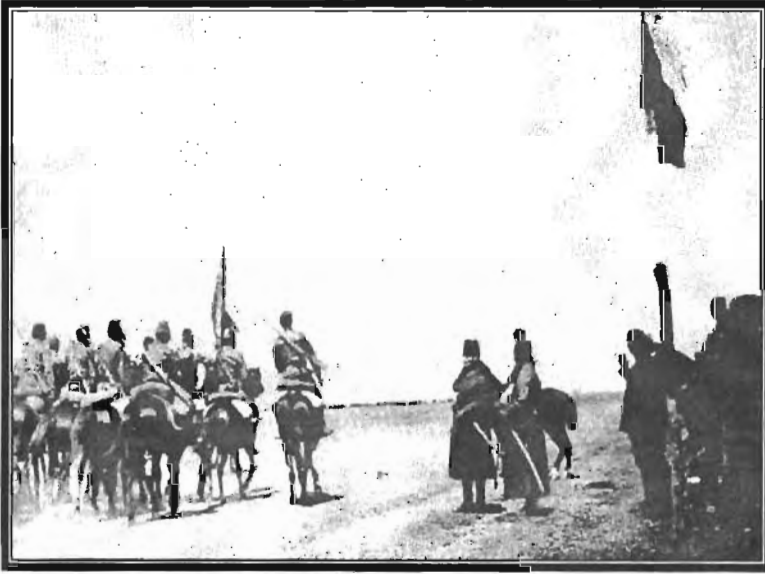
ЕК 1) Mustafa Kemal Paşa- M. V. Frunze Arasında 25 Aralık 1921'de Yapılan Görüşmenin Tutanağının Birinci Sayfası.

ЕК 2) Mustafa Kemal Paşa- M. V. Frunze Arasında 4 Ocak 1922'de Yapılan Görüşmenin Tutanağının Birinci Sayfası.

EK 3) Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov ve Diğer Azerbaycan ve Sovyet Rusya Temsilcileri ile (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ankara'daki Büyükelçilik Binasının Açılış Töreninde – 18 Kasım 1921)

EK 4) Büyük Taarruz'dan Önce Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile. Arkalarında Rus Elçisi S. İ. Aralov (1 Nisan 1922)

EK 5) M. V. FRUNZE – (1919 Yılında Türkistan Cephesi Kumandanı iken)

EK 6) M. V. FRUNZE – (Şubat 1925 - Moskova)

EK 7) M. V. FRUNZE – (1925)

EK 8) İlgın Manevralarında Mustafa Kemal, İ. Abilov ve S. İ. Aralov ile (1 Nisan 1922)

EK 9) Afyon Çay'da Mustafa Kemal, İ. Abilov ve S. İ. Aralov ile (30 Mart 1922)

EK 10) İlgin Manevralarında Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve S. İ. Aralov ile
(1 Nisan 1922)

**The Problems Occuring in The Relationships if Turkish-Soviet After
Moscova Treaty and Negotiations of M. Kemal Paşha- M. Frunze.**

ABSTRACT

Since the beginning, Turkish-Soviet relationships in the period of national struggle include a period which was full of contradictions. Hope, approachness and friendship on the one hand and mutually doubt or untrust constitute common character of this period relationship. Even on 16th March 1921, the fact that a friendship – brotherhood treaty was signed in Moscova hadn't been able to change this character. In this study, after Moscova Treaty, it was emphasized the problems leading to argument in the relationship of Turkish-Soviet, and it was taken on the relations made by M. Kemal and Mr. Frunze having an unusual authority ambassador of Ukrania of Soviet-Socialist Republic.

The softening of relationship disputing after Moscova Treaty and Minutes of these negotiations playing very important role in the strenghtening of Turkish-Soviet friendship were included in the study. Then, a number of records reflecting positive situation occuring with Mr. Frunze coming to Turkey were presented to the attention of the readers in the past of enclosing

KEY WORDS:

Moscova Treaty

Mustafa Kemal Paşha

M. Frunze

İbrahim Abilov